

ItK

2

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1970**

A TARTALOMBÓL

Varjas Béla: Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely

Veres András: Arany János: „Kertben” című versének szerkezeti sajátosságairól

Bodnár György: A novellista Kaffka Margit

Kisebb közlemények

Szigeti Jenő: Milton *Elveszett paradicsom*-a Magyarországon

Bernáth Árpád: Irodalmi művek értelmezésének kérdéséhez

Adattár

Bánfi Florio: A Krisztina-legenda forrásszövege

Bitskey István: Kazinczy Gábor levelezése

Szauer Mária: Kosztolányi Dezső négy levele Tevan Andorhoz

Szemle

Vezér Erzsébet: Ady Endre (*Szuromi Lajos*)

Vargha Kálmán: Juhász Gyula (*Sebestyén András*)

Humanizmus a reneszancia na Slovensku v 15–16. storočí
(*Sziklay László*)

Umanistul Nicolaus Olahus (*V. Kovács Sándor*)

Bieńkowska, Barbara: Kronika Emeryka Węgra (*Kovács István*)

Az Intézet életéből

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1970. LXXIV. évfolyam 2. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Klanciczay Tibor
Komlowszki Tibor
Németh G. Béla
Szauder József
Tarnai Andor
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Németh G. Béla
Szauder József
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlowszki Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Tarnai Andor

Budapest XI., Ménesi út 11—13.

Varjas Béla: Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely 129
Veres András: Arany János: Kertben című versének szerkezeti sajátosságairól 152
Bodnár György: A novellista Kaffka Margit 178

Kisebb közlemények

Molnár József: A Gombos kertről és Kerecsényi Juditról. 194 — *Dán Róbert*: A hazai antitrinitárius irányzatok hátteréhez. 197 — *May István*: Földi János plágiumvádja. 202 — *Szigeti Jenő*: Milton *Elveszett paradicsom*-a Magyarországon. 205 — *Bernáth Árpád*: Irodalmi művek értelmezésének kérdéséhez. 213

Adattár

Bánfi Florio: A Krisztina-legenda forrásszövege. 222 — *Bitskey István*: Kazinczy Gábor levelezése. 228 — *Szauder Mária*: Kosztolányi Dezső négy levele Tevan Andorhoz. 245

Szemle

Vezér Erzsébet: Ady Endre (*Szuromi Lajos*) 249
Vargha Kálmán: Juhász Gyula (*Sebestyén András*) 252
Humanizmus a reneszancia na Slovensku v 15—16. storočí (*Sziklay László*) 256
Umanistul Nicolaus Olahus (V. Kovács Sándor) 259
Bieńkowska, Barbara: Kronika Emeryka Węgry (1516—1531). (*Kovács István*) 262

*

Balassi Bálint összes versei, Szép magyar comoediája és levelezése. — Zrínyi Miklós a törökök réme. — Eötvös Károly: A nagy per, amely ezer éve folyik, s még sincs vége. — Mikes Lajos levelesládájából. — Kosztolányi Dezső: Álom és ólom. — Izsák József: Tamási Áron. — Darvas József: Az író vizsgálja. — Szalatnai Rezső: Arcképek, háttérben hegyekkel. — Szabó Ede: A műfordítás. — A szociológiai felmérés módszerei. (*Komlowszki Tibor, Kurcz Agnes, Hegedűs Sándor, Dersi Tamás, Varga József, Csűrös Miklós, Lőrinczy Huba, Csukás István, Szondi Béla, Sinka Erzsébet*) 264

Az Intézet életéből

Brisits Frigyes (1890—1969) (*Szauder József*) 275
Alszeghy Zsolt (1888—1970) (*V. Kovács Sándor*) 275

— Az MTA Irodalomtudományi Intézetének 1969. évi munkájáról (*Illés László*) 276 — Intézeti hírek (1969. augusztus 1 — december 31.) 283

SZÉCHÉNYI TUDOMÁNYTUDATÁSI
KUTATÁSI ÉS KÖZNEVELÉSI INTÉZET

VARJAS BÉLA

KOVACSÓCZY FARKAS FELJEGYZÉSEI ÉS SZEGEDI GERGELY

I.

A magyar reneszánsz és reformáció kora irodalmának sok-sok neves és jelentős egyéniségéről, működésükről, műveikről csak igen fogyatékos ismereteink vannak. Még a leg gondosabban felkutatottak életrajza is tele van fehér foltokkal, kérdőjelekkel, megfejtetlen rejtélyekkel. Így aztán egy véletlenül előkerülő új forrás vagy adat olykor a kérdések egész sorát bolygatja fel egy-egy író körül, s arra kényszerít, hogy megcsontosodott nézeteket, már-már valóságnak elfogadott feltevéseket s ezekre alapozott jó néhány tetszetős, hihetőnek tűnő következtetést felülvizsgáljunk, s megkíséreljük helyreigazítani a tévedéseket. De az is elkerülhetetlen, hogy eközben egynémely régi hipotézist másképpen magyarázzunk vagy éppen újjal cseréljük fel.

A bécsi Nemzeti Könyvtár kéziratárának újabban feldolgozott anyagában Kovacsóczy Farkas *Feljegyzései 1563–1567* címen egy latin nyelvű kéziratot kötet került a kezembe.¹ Ennek részletes ismertetésére más alkalommal térnék vissza; most röviden csak annyit szeretnék róla megjegyezni, hogy a kézirat már csak azért is izgalmas, mert Kovacsóczynak, a későbbi tragikus sorsú kancellárnak olyan életrajza van, amelyről eddig feltevéseken kívül semmit sem tudunk. (A legkorábbi róla szóló hiteles életrajzi adat eddig az a Padovából 1571. március 23-án kelt levele volt, amelyben a Párizsban tartózkodó Brutus Mihályt Forgách Ferenc erdélyi kancellár nevében arra kéri, hogy Báthori István fejedelem meghívására siessen Erdélybe.² A feljegyzések meglehetősen vegyes tartalmúak. Az első tizenhat levélen főleg asztronómiai tárgyú szövegek, táblázatok, horoszkópok találhatók. A 17a lapon e cím alatt: „*Rerum Memorabilium collectanaeae, per successum et reuolutionem annorum vbi saria gesta Imperatorum Regum et principum continentur Wolfgangus Kovachoczy transcripsit in Bolondocz Anno gratiae Mdxiiij.*”, az 1450-től 1558-ig terjedő évekből néhány szóval egy-egy fontosabb történelmi esemény megemlézése következik. Ez azonban a 18a lapon az 1558. évvel megszakad, s csak a 62a lapon folytatódik az 1563. évvel (Miksa pozsonyi koronázásának rövid leírásával) és 1567 áprilisáig halad (a 95a lapon).³ A 95b–111a lapok üresek, majd a kötet végéig (115b lap) még néhány latin vers, s közben egy rövid szentencia-gyűjtemény foglal helyet.

Kovacsóczy tehát, az imént idézett címszöveg szerint, történelmi jegyzeteihez 1563-ban, Bolondócon (vagy másképpen Beckó várában) fogott hozzá. Bolondóc ez időben Bánffy László királyi főajtónálló birtoka volt, aki utóbb feleségével, Somi Borbálával együtt Bornemisza

¹ Österreichische Nationalbibliothek. Handschriftensammlung. Wien. A kézirat jelzete: COD. SN. 1912. — Mikrofilmmásolata megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Jelzete: Mf 1984/IV.

² VERESS ENDRE: A páduai egyetem tanulóinak anyakönyve és iratai. Bp. 1915. 78.

³ A 18b–61b lapon, minthogy az 1558–1562-ig terjedő közbeeső évek eseményeinek leírását Kovacsóczy nem pótolta, az üresen maradt lapokra utóbb más természetű feljegyzések kerültek.

Pétert is pártfogolta.⁴ Az állítólag erdélyi születésű Kovacsóczy hogyan és mikor kerülhetett a Felvidékre; már korábban vagy csak 1563-ban és milyen minőségben tartózkodott a bolondóci Bánffy-udvarban; Bánffy László szolgálatában állt-e és meddig; miért szakadnak meg Kovacsóczy történeti feljegyzései 1567 április végével? — csupa olyan kérdés, amelyre ezúttal nem térek ki, mert megválaszolásuk még hosszabb kutatómunkát igényel. De ha egynémely vonatkozásban felelhetnék is rájuk, túlságosan messze kanyarodnék eredeti célkitűzésemtől. Most mindössze Kovacsóczy történeti feljegyzéseinek Szegedi Gergelyt érintő részével, s az ezzel kapcsolatban felvetődő problémákkal kívánok foglalkozni.

Az 1566. év utolsó hónapjáról Kovacsóczy krónikás jegyzeteiben (93a lapon) ezt olvashatjuk:

December

Hoc mense et praecedenti fui Agrię.

20 *Gregorius Zegedy Concionator homo eruditus obiit, cuius repentina immaturaque mors, (vix trigesimum annum attingerat) maximis omnibus dolori fuit, sequentique die corpus illius honorifice sepultum est.*

29 *Ibidem Joannes Fighedy homo in militia versatissimus apprimaeque Nobilis, vitam cum morte commutavit, eius corpus die sequenti sepulture traditum est.*

Kovacsóczy Farkas tehát 1566 két utolsó hónapjában Egerben tartózkodott. Novemberről semmiféle egri eseményt nem említ, decemberben pedig mindössze e két halálesetről számol be.

Az a Szegedi Gergely prédikátor, akinek hirtelen és idő előtti haláláról hírt ad, hozzáfűzve, hogy a tudós férfiú alig volt harminc éves, nemigen lehet más, mint az énekszerző és énekes-könyv-szerkesztő Szegedi Gergely. Életét eddig Bucsay Mihály igyekezett legalaposabban megvilágítani.⁵

Szegedi Gergely ifjúságát — életkora és néhány vele kapcsolatba hozható történeti adat ismeretében — a következőkben kísérlem meg rekonstruálni. Miként eddig is feltételezték, nyilván Szegeden született. Kovacsóczy közlése alapján a születési évét is kiszámíthatjuk: valószínűleg 1536. Szülővárosából talán már 1543-ban, amikor a török elfoglalta Szegedet, vagy az utána következő években menekülhetett el, szüleivel vagy más rokon és ismerős családokkal együtt, magyar területre. Főleg az 1543—1552 közötti évek volt az az időszak, amikor a szegedi eredetű polgár-családok és értelmiségiek Nagyszombattól Kolozsvárig szinte az egész országban széttrajzottak.⁶ Minthogy pedig Szegedi Pap Benedek, az az atyai jóbarát, aki 1557-ben Szegedi Gergelyt a kassai lelkészség elnyerésében támogatta, s akinek nevére Gergely a CXII. zsoltár-parafraízisát írta, már 1547-ben Debrecenben lakott, s innét vándorolt tovább Kassára, ahol a városi iratokban 1554-ben tűnik fel; arra következtettek, hogy Szegedi Gergely is talán éppen Szegedi Pap Benedek családjával egyidőben került Debrecenbe. Itt járhatott iskolába, s az 1550-es évek elején mint kitűnő képességű diák vonhatta magára Kálmáncsehi Sánta Márton, akkori debreceni plébános figyelmét. Mint felsőbb osztályos tanuló, valószínűleg megbízást kapott — miként ez akkor szokásban volt — alsóbb osztályosok tanítására, s így lassan belenőtt az oktatásba. 1554—1556 között már valóságos tanítóként működhetett a városban. Szegediről a legkorábbi életrajzi adatunk eddig 1556-ból származott. A wittenbergi egyetem anyakönyve szerint 1556. július 8-án iratkozott be a hallgatók sorába.⁷ 1557-ben ugyanott kinyomtatott, Petrovics Péterhez intézett köszönőleveléből tudjuk, hogy

⁴ SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter 1535—1584. Sopron—Budapest—Győr 1939. 127—129. — NEMESKÜRTY ISTVÁN: Bornemisza Péter az ember és az író. Bp. 1959. 317.

⁵ BUCSAY MIHÁLY: Szegedi Gergely debreceni reformátor, a kálvini irány úttörője hazánkban. Bp. 1945.

⁶ BÁLINT SÁNDOR: Szegedi világ Debrecenben. A Debreceni Déri Múzeum 1967. évi Évkönyvében. Debrecen 1968. 215—227.

⁷ Album Academiae Vitebergensis. (Kiadta C. E. Foerstemann.) Leipzig 1841. I. 320.

tanulmányútjának legfőbb mecénása Kálmáncsehi Sánta Márton volt, aki Petrovics támogatását kieszközölte számára.⁸

Bucsay Mihály, de már Szilády Áron nyomán, 1893 óta csaknem valamennyien, akik Szegedi Gergellyel foglalkoztak, a prédikátort jóval idősebb embernek képzeltek, mint ahány évesnek Kovacsóczy mondja. Szilády úgy vélekedett, hogy Szegedi Gergely felszentelt domonkosrendi szerzetes lehetett Beregszászon, amikor Kálmáncsehi Sánta Márton és Petrovics Péter hatására (talán 1555-ben) a reformáció oldalára állt.⁹ Bucsay ugyan Szilády elgondolását nem fogadta el, mert azt semmivel sem látta bizonyítottnak, ezzel szemben arról igyekezett meggyőzni, hogy Szegedi kb. 1552 óta már debreceni iskolamester (rektor) volt, sőt azt sem tartotta lehetetlennek, hogy korábban is járt már külföldi egyetemen, s talán azonos személy azzal a Belényesi Gergellyel, aki 1544-ben Kálvint Genfben felkereste.¹⁰ Bod Péter a *Magyar Athenasában* ugyanis azt írja, hogy Szegedi Gergely „volt tanulásnak okéért Genevában; az után Wittenbergában 1556-dik eszt”.¹¹

Honnan vette Bod Péter Szegedi genfi tanulásának adatát, egyelőre rejtély. Az állítás helyességét egykorú hiteles forrásból igazolni még senkinek sem sikerült. Minthogy pedig Kovacsóczy híradása szerint Szegedi 1566-ban alig volt harminc éves, tehát legkorábban 1536-ban születhetett, így húszéves kora előtt kellett volna Genfben járnia. Bucsaynak az a következtetése viszont, hogy Szegedi wittenbergi útja előtt már Debrecenben tanítóskodott — ahogy fentebb szoltam róla — igen valószínűnek látszik. Legfeljebb annak Bucsay által megjelölt kezdetét (kb. 1552) vélem túl korainak, de 1556 előtt egy-két évet mindenképpen eltölthetett a tanítószágban. Így azonban genfi útját a debreceni tanítói évek elé kellene helyezni. Az pedig már kevésbé hihető, hogy 15—17 éves korában megjárta volna Genfet.

Szegedi genfi útját illetőleg Bod alighanem tévedett. Kovacsóczy adatai alapján el kell ejtenünk Szilády feltevését is, mivel Szegedi nem lehetett már 1555 előtt felszentelt domonkosrendi szerzetes, s végképp szertefoszlik Bucsay hipotézise is Belényesi és Szegedi Gergely azonosságáról, mert Szegedi 1544-ben nem járhatott Kálvinnál, hiszen ekkor még csak nyolcéves gyerek volt.

Közismert dolog, hogy Szegedi 1557 nyarán, Wittenbergból hazatérőben Eperjesen és Kassán is megállt, s mindkét helyen nagy sikerrel prédikált. A kassai magyarok (élükön Szegedi Pap Benedekkel és Szócs Ferencel, akiket Szegedi Gergely alighanem már Wittenbergbe kiutazásakor is felkeresett) mindenáron meg szerették volna őt nyerni kassai magyar prédikátornak. A városi tanács, valamint Melczér Gergely és Szentkirályi Antal kassai lelkészek ezért kikérték Polyánkai Mihály eperjesi lelkész, Stöckel Lénárt bártfai rektor és Radácsi Mihály esperes véleményét, vajon Szegedi úrvacsoráról vallott felfogása megfelel-e az ágostai hitvallás pontjainak. Mindhármuk válasza elutasító volt, s őkva intették a kassai tanácsot attól, hogy a szakramentárius elveket hirdető Szegedit a város befogadja. A kassaiak azonban meg sem várva a válaszok beérkezését, 1557. augusztus 11—12-én Szegedit megválasztották a magyar lelkészi állásra. Hogy Szegedi mégsem foglalhatta el hivatalát, az a debreceni tanács ellenállásán múlt. 1557. december 21-én ugyanis neheztelő levélben tudatták a kassaiakkal, hogy Gergely deák tanítói tisztségében már akkor is az ő fizetett alkalmazottjuk volt, amikor vele tárgyaltak s most is az. El nem bocsátják, mert szükségük van rá. S különben is, őt szemelték ki a nagybeteg Kálmáncsehi utódjául. Kálmáncsehi halála után, 1557. december végén Szegedi valóban Debrecen plébánosa lett. De már 1558-ban lelkésztársául választották Melius Pétert; Szegedi pedig 1563-ban megvált az ottani eklézsiától és odahagyta Debrecent.¹²

⁸ Epistola ad Ilvstrissimvm ac Magnificum Dominum, D. Petrum Petrouit, Scripta a Gregorio Zegedino 1557 [Wittenberg]. — RMK III. 444.

⁹ Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből. SZILÁDY ÁRON tanulmányával Sz. Gergelyről s énekes könyvéről. Bp. 1893. I—II. lap. — RMKT VI. 367—369.

¹⁰ BUCSAY: i. m. 4., 7—8., 20—23., 35—36.

¹¹ BOD PÉTER: Magyar Athenas. Szeben 1766. 254.

¹² L. BUCSAY: i. m. 37—57., 59.

Visszatérve Polyánkainak, Stöckelnek és Radácsinak a kassaiakhoz intézett levelére, ezekben Szegedit illetően olyan kitételek voltak, amelyek Sziládyt, de még inkább Bucsayt kissé zavarba hozták. Tudniillik mindhárom levélíró „fiatalember”-ként említi Szegedit. Bucsay úgy vélte, hogy ebből Szegedi életkorára aligha lehet következtetni, annál kevésbé, mert a három véleményező közül személyesen csak Polyánkai ismerte Szegedit. A „jó fiú” és hasonló lekicsinylő kifejezésekkel idős koruk, tekintélyük és rangjuk tudatában bátran megfricskázhatták az éppen hazatérő „novus doctor”-t. Bucsaynak annyiban igaza van, hogy ekkoriban a „iuvenis” jelző a 35—40 év közötti férfiaknak is kijárt.^{12a} De már „adolescens”-nek vagy éppen „adolescentulus”-nak a meglelt korú férfit mégsem nevezhették volna, bármennyire is éreztetni akarták Szegedivel kapcsolatban saját tudós tekintélyük súlyát és korosságukat. Ilyen vállveregető hangot csak valóban ifjú emberrel szemben használhattak. S hogy Polyánkai, Stöckel és Radácsi egyaránt tájékozott volt a lelkészjelölt életkora felől, azt éppen Kovacsóczy feljegyzése igazolja, amelyből kitűnik, hogy Szegedi Wittenbergből való hazatérésekor 20—21 éves fiatalember volt. Kovacsóczy jólétesültségében pedig nincs okunk kételkedni, hiszen a haláleset idején Egerben tartózkodott, s az a hang, ahogyan az eseményről megemlékezik, arra enged következtetni, hogy Szegedit személyesen ismerte.

Kovacsóczy ebben az időben — feljegyzéseiből ítélve — már nem Bánffy László, hanem Forgách Ferenc váradi püspök, királyi titkár és alkancellár környezetében működött.¹³ Mivel pedig Forgách a váradi püspökség jövedelmeit sohasem élvezhette, a kamarától kapott évi fizetésén kívül megtartotta korábbi egri kanonoki javadalmaikat, valamint a kis pornói apátság jövedelmét.¹⁴ Nem lehetetlen tehát, hogy Kovacsóczy Forgách kanonoki járandóságainak ügyében, s az ő megbízásából járt akkor Egerben. Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy a papi funkciót soha nem végző, valójában udvari tisztviselő Forgách mellett protestáns vagy legalábbis protestáns érzelmű alkalmazottat találunk, mint amilyen Kovacsóczy is volt. Forgách egyébként saját családján belül is nagyon jól megfért protestáns testvéreivel és rokonaival. Egerbe hihetően azért küldte éppen Kovacsóczyt, mert arra számított, hogy a reformációt támogató teljhatalmú várkapitánnyal, Mágócsy Gáspárral, akinek az összes ottani egyházi javak is gondjaira voltak bízva, a protestáns érzelmű Kovacsóczy talán könnyebben meg tud egyezni a kanonoki javadalmak tekintetében.

Mágócsy Gáspárt 1563-ban nevezték ki Eger várkapitányává, tisztségét azonban csak 1564 februárjában foglalta el. Szilády Áron Szegedinek 1563-ban Németi Ferenc tokaji kapitány, 1564-ben pedig Mágócsy Gáspár nevére szerzett LXXI. illetve XXXIV. zoltár-parafraízisa alapján már sejtette, hogy a prédikátort 1563 után e két patrónus környezetében kell keresnünk.¹⁵ Szegedi debreceni tartózkodásáról az utolsó adat 1563-ból való. A kolozsváriak ebben az évben Debrecenből hívták meg őt papjuknak. Szegedi azonban nem ment el Kolozsvárra.¹⁶ Viszont ebben az évben írta meg LXXI. zoltár-parafraízisát, amelynek versfőibe ezt a szöveget szötte: VRAMNAK NEMETINEK ENEKÖM; amiből, azt hiszem joggal következtettek arra, hogy ekkoriban legalábbis egy ideig Németi Ferenc tokaji várában telepedett meg. Innen, ha feltevéssem nem csal, 1564 szeptemberében költözhetett át Mágócsy meghívására Egerbe.

^{12a} Így pl. Istvánffy Miklós nagy történeti monográfiájában (Lib. XXVIII.), Balassi Bálint haláláról megemlékezve, a negyven éves költőt „ifjú”-nak nevezi. A reneszánsz ezt a hízlegőnek tűnő jelzőt az antikvitástól örökölte. Servius Tullius (i. e. VI. század) római uralkodó a polgárokat rendszerint két csoportba sorolta. A negyvenöt éven aluliakat fiataloknak a korosabbakat öregeknek minősítette. Ezt az antik „hagyományos kormeghatározást” tükrözi a reneszánsz „iuvenis” jelzője.

¹³ Kovacsóczy jegyzeteiből következtetve 1564-ben kerülhetett Forgách Ferenc környezetébe.

¹⁴ BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Ghymeszi Forgách Ferencz (1535—1577). Bp. 1904.

¹⁵ Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből. SZILÁDY ÁRON tanulmányával... Bp. 1893. VI. lap. — RMKT VI. 368.

¹⁶ BUCSAY: i. m. 77.

A reformáció Egerben viszonylag igen korán terjedni kezdett. Ehhez kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárult az a körülmény is, hogy, püspökei diplomáciai és politikai funkcióik következtében gyakran voltak távol székhelyüktől. Sőt nem egy olyan is akadt köztük, aki Egert sohasem látta. Szabadon hódíthatott itt a protestantizmus attól kezdve, amikor 1540-ben a diplomáciai küldetésben járó Frangepán Ferenc püspök távollétében Perényi Péter elfoglalta Eger várát. Perényi egri várnagya, Varkocs Tamás maga is a reformáció híve volt. Csak Dobó István kísérelte meg 1548 után, királyi parancsra, hogy elfojtsa itt a protestantizmust, de Dobó távozásával, 1553-tól újra egyre erősödött. Figedi János, az egyik várnagy — akinek haláláról Kovacsóczy idézett feljegyzésében szintén megemlékezett — már 1555 előtt protestáns prédikátort vitt a várba. Verancsics Antal püspöksége idején ugyan részben Egerben élt (1558–1563 között), de gátat vetni a vallási reformeszmék előretörésének ő sem tudott. Végül öreg korára és a török veszélyre hivatkozva elhagyta Egert, s javaslatára került a főispáni és várkapitányi tisztségbe Mágócsy Gáspár. Vele a reformációnak egyik neves patrónusa és mecénása lett a legfőbb hatalom a püspökség székhelyén.¹⁷

Szegedi az egri protestánsokkal (ha nem előbb) 1557-ben már kapcsolatban állott, mert szeptember 28-án, a kassaiakhoz intézett levelében azt írja: Egerbe menve járt végére annak, hogy szavát nem válthatja be és nem mehet Kassára lelkésznek.¹⁸ Miért éppen egri útja alkalomával döntött így, s Egerben személy szerint kikkel érintkezett, azt legfeljebb találgathatjuk. Ujlaki Ferenc halála (1555) után 1558-ig a püspöki szék beföltetlen volt. Az akkori várkapitány, Zárkándy Pál és a már említett Figedi János a vallási megújhódás hívei. Ott lelkészkedett ekkortájt Egri Lukács, akit 1561 elején Verancsics üldözött el Egerből, ahová csak 1565-ben, mint az antitrinitarizmus apostola tért vissza, amidőn már Szegedi Gergely is ott működött. Rajtuk kívül természetesen még sok más ismerőse is lehetett Egerben és a város környékén, hiszen kassai kereskedő barátainak, Szegedi Pap Benedeknek és Szőcs Ferencnek is Eger völgye egyik fő eladó- és beszerzőhelye. Igazat kell adnunk Bucsay Mihálynak: Szegedi Gergely egri kapcsolatainak része volt abban, hogy az egriek és egész Egervölgy szakramentárius népe 1562-ben Debrecenhez fordult, s kérte, hogy a *Debreceni Hitvallást* Ferdinánd királyhoz intézett külön előszóval, igazhitűségük bizonyosságául számukra is kinyomtassák.¹⁹

Mágócsy Gáspárral mikor kezdődött Szegedi Gergely személyes ismeretsége, arról bizonyosat nem mondhatunk. Talán 1560 után, amikor Mágócsy odahagyta a gyulai kapitányságot s egy időre tornai várába vonult vissza. 1562 tavaszán Mágócsy részt vett Bebek György szerencsétlenül végződött füleki kalandjában, s maga is török fogságba esett. Kiváltotta ugyan magát, de szörnyű nagy pénzt, 14 ezer aranyat fizetett váltságdíjul. Az összeg előteremtéséért az egyik legfőbb kezes éppen Debrecen polgársága és maga a főbíró, Duskás Ferenc volt. Mágócsy tehát jó viszony fűzte Debrecen egyházi és világi vezetőihez, akikhez ekkor még Szegedi is tartozott.²⁰ 1563-tól Melius irodalmi munkásságának is egyik mecénása. 1564. augusztus 15-ére Mágócsy Egerbe hívatta Meliust, aki itt több lutheránus világi főúrral találkozott és vitába bocsátkozott velük. Miután más papi személy ott nem volt jelen, Melius vállalta, hogy az erdélyi evangélikus szászoknak Hebler Mátyás által készített konfessziójára cáfolatot ír. A művel hat hét alatt el is készült, s még az évben ki is nyomtatta azt.²¹

Érdekes, hogy a vitán Melius egyedül vett részt, ami ha nem is döntő bizonyíték amellett, hogy Szegedi Gergely akkor még nem lehetett Mágócsy közelében, mégis ézt a gyanút kelti, mert Mágócsy megkívánta volna jelenlétét, ha ekkor már udvarában tartózkodik. Adatunk

¹⁷ NAGY BÉNI: Heves vármegye története. Bp. é. n. (Klly. Magyarország vármegyéi és városai c. műből.) 35–59., 82–92. — ZOVÁNYI JENŐ: A reformáció Magyarországon 1565-ig Bp. 1921. 112., 407–408.

¹⁸ BUCSAY: i. m. 53.

¹⁹ BUCSAY: i. m. 77.

²⁰ TAKÁTS SÁNDOR: Régi idők, régi emberek. Bp. é. n. 80.

²¹ ZOVÁNYI: i. m. 434.

van viszont arról Verancsicsnak egyik, 1564. október 5-én kelt levelében, hogy Mágócsy házat adományozott saját prédikátorának, s az egri várat az eretnekek tanyájává tette.²² Név ugyan nem szerepel a levélben, s így teljes határozottsággal nem állíthatjuk, hogy Szegedi Gergelyről van-e szó, de az a körülmény, hogy Mágócsy nevére írt XXXIV. zoltár-parafraízisát 1564-ben írta, s Kovacsóczy feljegyzéséből most már bizonyos, hogy két évvel később Egerben halt meg, azt hiszem nem járak messze az igazságtól, ha ezeknek az adatoknak egybevetéséből arra következtetnek: Szegedi Gergely alighanem 1564 augusztus második felében vagy szeptember folyamán telepedhetett meg Egerben, s itt élt 1566. december 20-án bekövetkezett hirtelen haláláig.

Elhúnytának idejéről eddig eltérők voltak a vélemények. Amíg az 1569. évi debreceni énekeskönyv egy példánya 1892-ben elő nem került, úgy hitték, hogy 1562-ben vagy nem sokkal azután már elköltözött az élők sorából, mert életéről hiányzott minden további adat. Az 1569-ben kiadott s „mostan vyobban egben szedegettetoett, es meg oeregbittetoett, Sz. Gergel általa meg emendáltattatott” énekeskönyv viszont joggal azt a látszatot kelthette, hogy Szegedi Gergely még 1569-ben is élt, csak a következő évek valamelyikében halt meg. Mivel Szilády Áron 1562 után Szegedinek Debrecenben semmi nyomát sem találta, a már említett zoltár-parafraízisok alapján Németi Ferenc és Mágócsy Gáspár környezetében kereste a prédikátort, s így jutott arra a gondolatra, hogy Verancsicsnak 1569. június 26-án Pankotai Ferenc egri vikáriushoz intézett levelében szereplő Szegedi Gergely és a protestáns ígéhirdető alighanem ugyanaz a személy. Kovacsóczy híradása azonban most már végképp eldönti, hogy a Verancsicshoz kegyelemért folyamodó Szegedi Gergely nem a prédikátorral, hanem a hasonló nevű egri kanonokkal azonos.²³

Voltak eddig is egyesek, akik Szilády nézetét cáfolni igyekeztek. Herpay Gábor a debreceni városi jegyzőkönyv 1567. évi részében 203/12. sz. alatt talált egy utalást, amely szerint *néhai* Miser Gergely presbíternek a Péterfián álló házat, egykor Buda Balázs tulajdonát, visszaadták Varga Ferenc Agáta nevű özvegyének. Herpay a bejegyzésből arra gondolt, hogy Gergely pap nem lehet más, mint Szegedi Gergely, s mivel 1567-ben „néhai”-ként emlegetik, alighanem már 1566-ban meghalt, annál is inkább, mert a szóban forgó házban 1566-ban István deák lakott. A következtetésnek időbeli részét Kovacsóczy adata teljes mértékben igazolja, s így talán Herpaynak igaza van abban: a Miser Gergely név mögött Szegedi Gergelyt kell keresnünk; de téves az a feltevése, hogy élete végéig Debrecenben tartózkodott volna.²⁴

II.

Zoványi Jenő, abból kiindulva, hogy Herpay Gábor következtetése helyes, és így Szegedi az 1569. évi énekeskönyv megjelenésekor már nem élt, feltette a kérdést, vajon a kötet címlapján szereplő „Sz. Gergely” valóban Szegedit jelenti-e, s nem rejte-e a név valamely más Sz-szel kezdődő családnevet.²⁵ Szerintem Zoványi aggodalma túlzott. Fel lehet ugyan vetni, hogy ha a kötet szerkesztője annak megjelenésekor már nem volt az élők sorában, ezt a körülményt a kiadványon valamiképpen jelezték volna. Ámde ez a gyakorlatban korántsem volt így. Egyik időben közel eső példa erre Melius *Herbariuma*, amelyet Heltai Gáspárné adott ki 1578-ban, Melius halála után, de sem a címlapon, sem az előszóban még csak célzás sem történik arra, hogy a szerző már nem él.

²² Verancsics Antal . . . összes munkái. Pest 1870. IX. 99., 101.

²³ Az 1569. évi énekeskönyv leírását l. Magyar Könyvszemle 1892/3. évf. 219–220. — Szegedi Gergely egri kanonokról l. Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből. SZILÁDY ÁRON tanulmányával . . . Bp. 1893. VI–VIII. lap. — BUCSAY: i. m. 82–87.

²⁴ BUCSAY: i. m. 88–89.

²⁵ ZOVÁNYI JENŐ: Melius Péter énekeskönyve. Prot. Szemle 1915. évf. 279.

Abból tehát, hogy Szegedi Gergely neve mellől hiányzik a „boldog emlékezetű” vagy más hasonló jelző, még nem kovácshozható bizonyíték e névjelzésnek „Szegedi Gergely” értelmezése ellen. Zoványi gyanúja annál súlytalanabb, mert éppen ő neki — aki pedig alaposan ismerte a korszak reformátorait — még csak sejtése sincs arról, hogy ha nem Szegedi, akkor ki más rejthet az Sz betűjel mögött. Viszont igen nyomós érvek szólnak Szegedi Gergely mellett (pl. csak az ő énekei vannak a szerző nevének G. Sz. kezdőbetűjével jelölve; a keltezett szerzemények közül a legkésőbbiek mind tőle valók stb.), amelyeket Szilády Árontól Bucsay Mihályig a szakirodalomban mindenki felsorolt.²⁶ Zoványit kivéve általában senki sem vonta kétségbe, hogy az 1569. évi énekeskönyvet Szegedi Gergely szerkesztette. Sőt Sziládyknak volt a nézetét is elfogadták, hogy az 1562-ben megjelent debreceni énekeskönyvnek szintén ő volt a szerkesztője, hiszen ebben az időben Szegedi Gergely még Debrecenben működött. Zoványi Bornemisza Péternek egy utalására hivatkozva azt bizonygatta, hogy az 1562. évi énekeskönyvet nem Szegedi, hanem Melius Péter állította össze. Bornemisza az ún. *Fotiópostillában* az egyik prédikáció után Szkhárosi Horvátnak *A fősvénységéről* szóló énekén kívül még a *Csuda dolgot beszéllek* kezdetű éneket ajánlja elolvasásra vagy előadásra, s így jelöli meg azt az énekeskönyvet, amelyben ennek szövege fellelhető: „Ezt a Melius Peterebe keresd.”²⁷ Kérdés azonban, Bornemisza melyik énekeskönyvet nevezhette Melius Péterének, mert más egykorú források ilyet nem ismernek. Nem említ ilyet Ujfalvi Imre és Szenci Molnár Albert sem, akik a XVII. század elején vették számba a korábbi protestáns énekeskönyveket.²⁸

Annak az éneknek a szövege, amellyel kapcsolatban Bornemisza Péter Melius énekeskönyvéhez utasítja olvasóját, ma csak egyetlen kiadványból ismeretes: az 1566. évi váradi énekeskönyvből. Ezt pedig nem Melius, hanem F. L. állította össze, aki állítólag Literatus Ferencsel, Melius sógorával azonos.²⁹ De a Bornemisza által idézett ének megjelenhetett már az 1562. évi debreceni, sőt az 1560. évi kassai Huszár-féle gyűjteményben is. A záró versszak ugyanis elárulja, hogy 1555-ben Döbröcönben szörszötték. Külön érdekessége a szóban forgó éneknek, hogy versfőiben ez olvasható: CsINALA ESZT GREGORIVS. Szilády Áron, aki ezt az éneket Szegedi Gergely szerzeményével azonos kötetben (RMKT VI. 385–389.) kiadta, még csak nem is gondolt arra, hogy az ének Gregorius nevű szerzője esetleg azonos lehet Szegedi Gergellyel. Szilády és Zoványi is úgy vélte, hogy ez a Gregorius Szegedi elődje volt a debreceni tanfőnökségben. Mind a ketten Szegedinek 1557-ben Petrovics Péterhez intézett s Wittenbergben kiadott levele ama kijelentését ti. — amely szerint Petrovics őt Kálmáncsehi közbenjárására nemrég Beregszászon váratlan és nem is remélt jótéteményben részesítette — úgy értelmezték, hogy Szegedi 1556 előtt Beregszászban működött. Ilyesmíró azonban a levélben szó sincs. Szegedi wittenbergi útja előtt — amint ezt Bucsay már igen helyesen kifejtette — nyilván azért kereste fel Kálmáncsehit, hogy tanulmányaihoz anyagi támogatását kérje. Előbb említett levelében Kálmáncsehit valóban többször is mecénásának nevezi. A debreceni tanács már idézett levele viszont — miként erre ugyancsak Bucsay hívta fel a figyelmet — arról tanúskodik, hogy Szegedinek wittenbergi útja előtt (1566) Debrecen város alkalmazottjának kellett lennie. Az adatok tehát amellel szólnak, hogy a *Csuda dolgot beszéllek* kezdetű ének szerzője azonos lehet Szegedi Gergellyel. Bucsay nem is hallgatja el ezt a véleményét, megjegyezve, hogy „ezt az éneket tanítványai érdekében, a néha kelleltenül jótékonykodó városi polgárok buzdítására”

²⁶ Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből. SZILÁDY ÁRON tanulmányával ... Bp. 1893. — BUCSAY: i. m. 90–102.

²⁷ Bornemisza Péter: Praedikatioc ... Detrekoebe 1584. CCCCCLIXb lap. (RMK I. 207.) — Bornemisza hibásan idézi az ének kezdő sorát, mert annak utolsó szava helyesen *beszéllek*.

²⁸ SCHULEK TIBOR: Az első magyar bibliográfiáról. ItK 1957. 372–375. — Szenci Molnár Albert zsoldárfordításához (Herborn 1607) írt előjáró beszéd. (RMK I. 407.)

²⁹ S. SZABÓ JÓZSEF: Ki volt az 1566. évi váradi énekeskönyv emendátora? Debreceni Szemle 1929. 350–351.

írhatta, minthogy énekszerző tevékenységét „bizonyára már az 50-es évek első felében megkezdte”,³⁰ Bucsay nézetét Horváth János nem érezte kellően bizonyítottnak s a Gregorius-Szegedi azonosítást nem fogadta el.³¹ Újabban Bálint Sándor viszont, anélkül, hogy indokolná, teljes határozottsággal Szegedi Gergely szerzeményének tekinti a *Csuda dolgot beszéllenék* kezdetű avagy *Micsodás az fősvény ember, itt megíratatik* című éneket.³² Kérdés, vajon az ének tárgya, hangja, stílusa nem mond-e ellent ennek a feltevésnek?

A bizonyosan Szegedi Gergelynek tulajdonítható énekek többsége zoltár-parafraízis vagy ünnepi dicséret, könyörgés illetve hálaadás.³³ Tehát szorosabban az egyéni, de főként a gyülekezeti istentisztelet áhítatát kifejező szerzemény, amelyeket Szegedi nyilván később, lelkész korában írt. Ez a fősvénységet csúf, elriasztó szörnyként felidéző, s ugyanakkor gúnyos és feddő hangú vers más műfajt képvisel. Szkhárosi Horvát András hasonló témájú, moralizáló, tanító énekeinek rokona.³⁴ Ilyeneket gyűjtött össze a *Hoffgreff-énekeskönyv* szerkesztője (1554—1555) és Bornemisza Péter énekeskönyvének (1582) második részében, úgy jellemezvén ezeket, mint „mellyek prédikáció gyanánt lehetnek”.³⁵ A legtalálóbban valóban versebe szedett prédikációknak nevezhetők.

A fősvényeket örömmel kipellengérező ének méltán lehet a fiatal debreceni iskolamester, Szegedi Gergely szerzeménye. Szinte hajlandó vagyok arra gondolni: saját tapasztalata, élménye tüzei fel, hogy a szűkmarkú debreceni polgárokat megpirongassa. Amint írja: „Minapon is eggyel szembe voltam”, sőt azzal fenyegetőzik: „mast nem bántlak, de megmondlak másszor, ha nem tértek”. Azaz név szerint is kiserkeszti a zsigori tőzséreket, akik, úgy látszik, nemigen törték magukat, hogy wittenbergi tanulmányait pénzbelileg támogassák, s ezért volt kénytelen Beregszászba Kálmáncsehihez utazni és külföldi útjához az ő, valamint Petrovics segítségét kérni. A keresztény erkölcsi normák követésére intő énekekben a kapzsi, telhetetlen emberek bűnhődését az antik mitológiából, Midász és Tantalusz sorsával példázza, ezzel is éreztetve iskolás, klasszikus irodalmi műveltségét. Élt ez időben e lehetőséggel más alkalommal is. A Petrovics tiszteletére kinyomtatott episztolájában például főúri pártfogóját különösen azért magasztalta, mert a hatalmában lévő vidékeken, mint „trójai lóból” hozza elő az igaz vallás megerősítésére és a tisztességes tudományok felvirágoztatására szolgáló eszközeit. Az ilyen antik reminiscenciák megszólaltatásáról persze a Szegedi neve alatt ismertté vált későbbi gyülekezeti énekekben és zoltár-parafraízisokban már nem lehetett szó. Ezek jó részét, mint lelkész, tudatosan egy kijegecesedésben lévő egyházi rituálé számára készítette. A fiatal — félig-meddig még diák-számba menő — protestáns iskolamester énekének témája, stílusa természetesen világiasabb, kötetlenebb, mint utóbb a prédikátor-szerző szigorúbban egyházi jellegű, vagy személyes vallásos élményt sugárzó énekeié.

Megítélésem szerint semmi sem mond ellent annak, hogy a fősvénységről szóló éneket Szegedi Gergely mester írta 1555-ben.

Az ének, mint fentebb már utaltam rá, megjelenhetett akár az 1560. évi kassai, illetve az 1562. évi debreceni énekeskönyvben is. Zoványi ugyan Huszár 1560. évi kassai énekeskönyvének még a létezését is kétségbe vonta. Ellenérvei azonban nem meggyőzőek. A mindig gondos és megbízhatónak talált Ujfalvi éppen erről a kiadványról igen sok adatszerű részletet közöl. Ismeri a kiadó nevét (Huszár Gál), a kötet tartalmát (isteni dicséretes és psalmusok), a megjelenés idejét (1560.), a könyv alakját (nyolcadrét) és azt is tudja, hogy a gyűjteményt Melius-

³⁰ BUCSAY: i. m. 20—21.

³¹ HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. Bp. 1957² 242.

³² BÁLINT SÁNDOR: i. m. 220.

³³ Valamennyi kiadva RMKT VI. 209—236. és 371—373.

³⁴ Kiadva RMKT II. 161—230.

³⁵ A Hoffgreff-énekeskönyv megjelent a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* faksimile-sorozat VII. köteteként 1966-ban; Bornemisza énekeskönyve pedig ugyanennek a sorozatnak VI. köteteként 1964-ben.

hoz intézett ajánlás vezette be. Éppen csak a megjelenés helyéről nem szól, talán azért, mert alkalmasint rajta sem volt a köteten. Ennyi adat aligha lehet légből kapott. Sőt inkább példány ismeretére vall, s ma már nem is igen akad kutató, aki Ujfalvi jólérsütségében kételkednék. Magam azokhoz csatlakozom — jórészt más okfejtések alapján —, akik úgy gondolják, hogy Huszár énekeskönyve 1560-ban, Kassán jelenhetett meg.³⁶

Huszárnak Kassára telepedésekor jó kapcsolatai alakulhattak ki Debrecennel és Meliusszal, amiben része lehetett Pap Benedeknek és más Debrecennel összeköttetésben lévő kereskedőnek is.³⁷ Máskülönb en énekeskönyvét, amelynek 1560-ban, talán még október előtt kellett Kassán megjelennie, nem ajánlhatta volna Meliusnak. De szerintem ez még nem kielégítő magyarázat arra, hogy Huszár miért éppen Meliusnak ajánlotta az énekeskönyvet. Tudvalevő, hogy a feudális könyvkiadás idején az ajánlás sohasem érdek nélküli, pusztán tiszteletadás kifejezése a címzett irányában. Ez időben nálunk inkább csak egy-két protestáns pap vállalkozott a nyomdász-kiadó szerepére: Csupa kispénzű ember, aki akár a saját, akár más szerző művét kívánta megjelentetni, kénytelen volt az előállítási költségek viselésére pártfogókat, mecénásokat szerezni. A támogatást a szerző vagy a nyomdász azzal hálálta meg, hogy ékes epistola dedicatoriát nyomtatott a mű elé. Gondolom, Huszár Gál sem csupán barátságból írt az énekeskönyvbe Meliushoz szóló ajánlást. Kérdés azonban, milyen indítókok készítették erre. Legelőször is tudnunk kellene ezzel kapcsolatban: ki kezdeményezte az énekeskönyv megjelentetését és ki állította össze annak anyagát. Szinte magától kínálkozik erre a felelet, hogy Huszár Gál, hiszen ő volt a kiadó nyomdász és nem Melius. Ez hihető is lenne, de önmagában bizonyítéknak kevés. Gulyás Pál ugyan Huszárnak egy 1560 elején Magyaróvárról a kassai tanácshoz intézett levelére hivatkozik, amellyel Bullinger egy latin nyelvű, általa kinyomtatott művéből küldött néhány példányt a városnak. A levélben azt írja a kassaiaknak, hogy majd ha köztük lesz „több ilyen újdonsággal fog egyházának szolgálhatni”.³⁸ Gulyás ebből arra következtet, hogy az újdonság az énekeskönyv lehetett. Huszár kijelentéséből azonban legfőbb annyi derül ki, hogy nyomdafőlszerelését magával szándékozik vinni Kassára és ott egyháza javára folytatni kívánja kiadói tevékenységét. Úgy vélem, Huszár aligha érkezett kész könyvnyomtatói programmal a városba. Ellenkezőleg, nyilván új állomáshelyén akart előbb arról tájékozódni, hogy milyen kiadvánnyal tudná ott leghasznosabban a reformáció ügyét előmozdítani és műhelyének, vállalkozásának sikerét is biztosítani. Az énekeskönyv kiadásának tervét aligha hozta magával, annak ellenére sem, hogy kétségtelenül tudott a külföldi példák-ról, főképp a német énekeskönyv kiadásokról és saját lelkesítő gyakorlatlata során érezhette már efféle magyar gyűjtemény kinyomtatásának kívánatos voltát. Ámde ha idehaza valahol egyáltalán felvetődött benne egy ilyen kiadvány szüksége, arra éppen itt kaphatott ösztönzést. Kassa és környéke, valamint a Felső-Tisza vidéke szinte a magyar reformáció énekirodalma bölcsőjének tekinthető. Ezen a területen élt és működött a korai protestáns énekszerzők legjelentősebb csoportja (Dévai, Gálszécsi, Batizi, Székely István, Szkhárosi stb.), s az első nyomtatott protestáns énekeskönyveket is (Gálszécsie 1536; Székely Istváné 1538) itt állították össze. Igaz, hogy ezek még kezdetleges gyűjtemények voltak, s csak részben tekinthetők a későbbi népénekeskönyvek előfutárainak. Mégis a nyomtatott énekeskönyvnek e tájon már volt valamiféle hagyománya, s így az igény is időszerű lehetett itt egy rendeltetése szerint új énekgyűjtemény iránt.

³⁶ SCHULEK TIBOR: Az első magyar bibliográfiáról. ItK 1957. 374.

³⁷ Huszár Kassára költözésének költségeire Szegedi Pap Benedek adott a városnak pénzt. Kassa város jegyzőkönyvében az 1560. évből ez olvasható: „Ad 19 februarii hogy az város Tót Ferencet az Gál papért Óvárra küldték, költött akkort minden szükségére, hogy Gál uramat háza népével, marhájával ide Cassára hozta, kire Benedek uram az bíró és tanács uraim akaratja és hagyása szerint Tót Ferencnek adott, tett fl. 44. den. 85.” L. ItK 1911. 487. — Huszárt 1560. március 20-án iktatták be Kassán lelkesítő tiszttségébe.

³⁸ GULYÁS PÁL: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bp. 1931. 118–119.

1560 júliusában Huszár részt vett az öt város Kísszebenben összehívott zsinatán, s lehet, hogy ezen szintén bízattatást kapott énekeskönyv kiadására.⁹⁹ Esetleg bizonyos anyagot is gyűjthettek Radácsi Mihály esperestől, akinek amúgyis tiszttségéhez tartozott, hogy a gyülekezeti énekek szövegét tartalmilag ellenőrizze. De az énekeskönyv kiadásának terve semmiképpen sem ekkor született meg, annak megvalósításához már hónapokkal előbb hozzá kellett kezdeni.

Huszárnak azonban nyilván nem állott rendelkezésére megszerkesztett, nyomdakész kézirat. Ha már korábban volt is birtokában bizonyos énekanyag, s ha a Kassa környéki, felső-tiszai és tiszántúli szerzők művei ismertek voltak is előtte, az e területeken kialakulóban levő templomi énekkend, a gyakorlatban itt szokásossá vált ünnepi énekcsoportok szövegének teljes anyagát csak hosszas és fáradságos munkával tudta volna összeszedni. Énekeskönyv kiadására tehát csak úgy vállalkozhatott, ha viszonylag rövid idő alatt valamiképpen sikerült megszerkesztett kéziratot gyűjteményhez jutnia. Ilyenhez kétféle úton férhetett hozzá.

Huszár eléggé tájékozott lehetett a reformáció Tiszán inneni és Tiszán túli helyzetéről, az 1558 óta Melius vezetésével Debrecenből kisugárzó egyházszerző munkáról. Elképzelhető, hogy maga fordult Meliushoz tanácsért, segítségért a tekintetben, hogy a reformáció szolgálatában milyen munkákat kellene legsürgősebben kinyomtatni. Esetleg közölte azt a szándékát is, hogy mindenekelőtt egy énekeskönyv kiadását látná fontosnak. Talán számolt többek között azzal is, hogy a debreceni egyháznak vagy van már készen kéziratban összeállított gyülekezeti énekeskönyve, vagy az eddigi gyakorlat alapján egy ilyet ott aránylag könnyen és gyorsan egybe tudnának szerkeszteni.

De az is lehetséges, hogy nem Huszár volt a kezdeményező, hanem Melius; illetve, hogy mindkettőjük azonos szándéka szerencsésen találkozott. Melius egyházszerző tevékenysége közben éppen annak érezhette legnagyobb hiányát, hogy nem áll rendelkezésére könyvnyomtató műhely. Talán arra gondolhatott, hogy a Kassán frissen megalapított Huszár Gálnak új állomáshelyén még aligha lehet szilárdan elhatározott könyvkiadói programja. Ő tehát könyvnyomtatásban megnyerhető annak, hogy Melius elképzeléseit, illetve Debrecen és a Felső-Tiszavidék érdekeit kiadói terveiben figyelembe vegye. A tudatos és önálló program szerint dolgozó Heltai Gáspár kolozsvári műhelye az erdélyi igényekre volt tekintettel, Melius a maga célkitűzéseit ott nem érvényesíthette, s így valószínűleg tudatos számítással fordult a Kassán megalapított Huszár könyvnyomtató műhelye felé, azt remélve, hogy ezt a műhelyt — legalább részben — a saját egyházszerző munkásságának szolgálatába állíthatja. Talán ilyen elgondolásból született meg, mint Melius és Huszár együttműködésének első gyümölcse az 1560. évi énekeskönyv.

Melius egyházszerző programjának a hittételek, a dogmák rögzítése mellett egyik leglényegesebb pontja a ritus, az istentiszteleti és szertartási formák szabályozása volt. Az énekeskönyv pedig a hittételek és a ritus terjesztése és megszilárdítása tekintetében egyaránt a leghasznosabb és legszükségesebb kiadványnak számított. Nem lehetetlen tehát: Melius maga ajánlotta Huszárnak, hogy az énekeskönyv anyagát debreceni munkatársaival, köztük Szegedi Gergellyel, összeállítja. Szegedi korai szerzeményei, így a fősvénységről írott éneke is ez úton kerülhetett bele legegyszerűbben már a kassai gyűjteménybe. Huszárnak az énekeskönyv elé írt, Meliushoz intézett ajánlása legalábbis azt sejteti, hogy Melius vagy maga, vagy — ami inkább hihető — az ő irányításával a közelében élő reformátorok aktív segítséget adtak a kötet megszerkesztéséhez. Mert ismerve Meliust, az el sem képzelhető, hogy neki ajánljanak egy olyan énekeskönyvet, amely nem az ő intenciói szerint készült, s nem azt tartalmazza, amit ő egyházi szempontból jónak és szükségesnek ítél. Ehhez Melius sohasem járult volna hozzá. Még akkor sem, ha semmi oka sincs arra, hogy Huszárral szemben óvatos legyen.

⁹⁹ Az ötváros: Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kísszeben. — РАТН ГҮӨРҮҮ: Кét kassai plébános a XVI. században. Száz. 1895. 32.

Elég erőszakos volt ahhoz, hogy saját akaratán és elképzelésén kívül mást el ne ismerjen.⁴⁰

De valószínűleg anyagi támogatást is biztosított Melius Huszárnak a kiadványhoz azáltal, hogy bizonyos példányszámot átvett, illetőleg megvásároltatott a debreceni és tiszántúli egyházakkal, iskolákkal és tehetősebb polgárokkal.

Akár Huszár, akár Melius volt az énekeskönyv kiadásának kezdeményezője, Huszár számára mindenképpen nemcsak erkölcsi, hanem anyagi szempontból is előnyt jelentett, hogy a kötetet Meliushoz szóló ajánlással fémjelezhetette. Ezzel elérte, hogy azt a maga közvetlen környezetén (Kassán és vidékén) kívül, Melius tekintélyével mintegy „hivatalos” kiadványként a felső-tiszai és tiszántúli egyházak körében is elfogadtathatta és terjeszthette.

Huszár és Melius között így szövődhetett az a kapcsolat, amelynek szinte egyenes következménye volt, hogy Huszár, amikor szökni kényszerült Kassáról, nem valamelyik közeli főúri udvarban, hanem a Tiszán túl, Meliusnál keresett menedéket, aki nyilván megcsillagolta előtte a kedvező működési lehetőséget Debrecenben, s minden segítséget is készséggel kilátásba helyezett, csak hogy végre helyben, a saját székhelyén, egyházszerző munkája számára könyvnyomtató műhelyt biztosítson.

Ha tehát a Meliushoz szóló ajánlás reális okait mérlegelve helyes az a sejtésem, hogy Huszár 1560. évi énekeskönyve, ha nem is minden részletében, de lényegét tekintve egy Melius által, illetve az ő irányításával szerkesztett kéziratot nyomán készült, akkor Bornemisza Péter ezt az énekeskönyvet, annak ellenére, hogy Huszár Gál volt a kiadója, ismerve a kötet szellemi létrehozóját, joggal nevezhette Melius Péterének. Talán e körülményben leli magyarázatát Huszár Gál magatartása is az 1560. évi énekeskönyvvel kapcsolatban. Többeknek feltűnt ugyanis, hogy Huszár az 1574. évi saját szerkesztésű énekgyűjteményében említést sem tesz arról, hogy már korábban is adott ki énekeket.⁴¹ Voltak, akik ebből arra következtettek: Huszár azért hallgat az 1560. évi kassai kiadványról, mert az nem is létezett, s Ujfalvi adatai tévesek.⁴² Én azonban úgy vélem, Ujfalvi nem tévedett; Huszár azért nem beszél az 1560. évi kötetéről, mert azt maga sem tekintette sajátjának, amolyan „bevett” hivatalosan egyházilag jóváhagyott, kis ének-kiadvány volt ez, amelyben egyébként sem igen láthatta az 1574-ben közzétett nagy kétrészes, graduálé és népénekgyűjteményének igazi előzményét.

Annál is inkább hiszem, hogy az 1560. évi kassai kiadványra gondolt Bornemisza, amikor Melius énekeskönyvét idézi, mert ez volt az az énekgyűjtemény, melynek keletkezéséről Bornemiszának, mint Huszár Gál famulusának nemcsak pontos és közvetlen ismeretei voltak, hanem mert tervőlegesen is részt vett annak kiadásában. (Köztudomású, hogy Bornemisza 1560. februárjában Huszár családjával költözött Magyaróvárról Kassára, s ugyanez év decemberében ő szabadította ki fogságából Huszár Gált és szöktette Kassáról Debrecenbe.)⁴³ Erről az énekeskönyvről tehát Bornemisza mindent tudott, és annak szerkesztéséről a legapróbb részletekig személyesen tájékozott volt, amit már sokkal kevésbé állíthatunk az ún. 1562. évi debreceni énekeskönyvvel kapcsolatban, noha Zoványi úgy véli, hogy Bornemisza ez utóbbi kiadást nevezhette Melius énekeskönyvének, mivel ez már Debrecenben, Melius felügyelete alatt jelent meg. Csak hogy ennek kinyomtatásában Bornemisza már bizonyosan nem vett részt, sőt ügylehet Huszár Gál sem. (Bornemisza 1561. őszén már Bécsben volt és ott naptárt szerkesztett, Huszár pedig 1562. július közepe előtt elhagyta Debrecen.)⁴⁴ Tudott-e az 1562. évi kiadásról a sok mindenben jól értesült Bornemisza? Lehetséges, bár az kétségtelen, hogy abból

⁴⁰ Utóbb Melius és Huszár debreceni együttműködése is ezen bukkant meg 1562-ben, amikor Huszár otthagya Debrecen még betűkészletéről is lemondva, amelyet csak Melius halála után (1572) tudott ismét visszaszerezni.

⁴¹ Huszár Gál 1574. évi énekeskönyvének első leírását l. Magyar Könyvszemle 1881. 246.

⁴² ZOVÁNYI JENŐ: Melius Péter énekeskönyve. Prot. Szemle 1915. 278–281.

⁴³ SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter 1535–1584. Sopron–Budapest–Győr 1939. 20–22.

⁴⁴ SCHULEK TIBOR: i. m. 22–23. — SCHULEK TIBOR: Az első magyar bibliográfiáról. ItK 1957. 374.

példány nem volt birtokában, s lehet, hogy ilyet sohasem látott, mint ahogy nem látott példányt az 1566. évi váradi énekeskönyvből sem. Igaz, hogy nyomtatott példánya az 1560. évi kassai kiadásból sem volt, mert alig elképzelhető, hogy a *Csuda dolgot beszélének* . . . kezdetű éneket, ha ennek szövege valamelyik kiadásban rendelkezésére áll, kihagyta volna a saját 1582. évi énekeskönyvéből. Hiszen ennek második részében éppen az ilyen prédikációt kiegészítő vagy alkalmadtán azt pótló, helyettesítő oktató énekeket gyűjtötte össze. Mint-hogy pedig a kassai kiadás nyomdai munkáiban Bornemisza maga is részt vett, s így ennek a kötetnek tartalmát jól kellett ismernie, valószínűbb tehát, hogy amikor a *Csuda dolgot beszélének* . . . kezdetű ének forrására utalt, akkor erre a kiadványra hivatkozott, amelyhez személyes kapcsolatok fűzték, s nem olyan későbbi kiadásra (1562. évi debreceni; 1566. évi váradi), amelyről legfeljebb ha hírből tudott. Bornemisza 1582. évi énekgyűjteményének forrásait vizsgálva ugyanis arról győződhetünk meg, hogy ehhez a kiadványához egyetlen nyomtatott forrást használt, Huszár Gál 1574-ben kiadott kétrészes énekeskönyvét. A nem ebből vett darabokat kéziratok másolataiból szedegette össze.

Joggal felvethető az a kérdés, ha valóban Szegedi Gergely a *Csuda dolgot beszélének* . . . kezdetű ének szerzője, s ha ez a vers már benne volt az 1560. évi kassai s valószínűleg az 1562. évi debreceni énekeskönyvben is, mert ez utóbbiból örökölhette az 1566. évi váradi kiadás, akkor Szegedi Gergely a maga által szerkesztett s 1569-ben megjelent gyűjteményéből miért hagyta ki a saját szerzeményét, s miért nem vette fel azt utóbb Huszár Gál sem 1574. évi kötetében. A mellőzésnek mindkét esetben alighanem azonos oka lehetett. A korábbi nép-énekeskönyvekben (így az 1560. évi kassai, 1562. évi debreceni, 1566. évi váradi) az ünnepi istentiszteleti rituális éneksoportokban, de különösen a kötetek végén az ún. alkalmi vagy egyes énekek csoportjában (ide került persze egy sereg olyan dicséret és zsolttár is, amelyekhez a szerkesztő elképzelt jutott hozzá s a maguk helyére már nem voltak beilleszthetők) több olyan éneket tettek közé, amelyek nem illettek a templomi és rituális népelemek sorába. S éppen Szegedi Gergely 1569-ben megjelent énekeskönyve, nemcsak szerkesztésében jelentett újat — amennyiben első ízben juttatta érvényre a helvét irányú reformációban a XVI. század folyamán kialakult énekkönyt, s a kötet élére helyezte, minden más éneksoportot megelőzve a zsolttárokat —, hanem abban is, hogy az énekanyag kiválasztásában — bár nem teljes következetességgel — a rítus, a templomi istentisztelet szempontjaira jobban ügyelt, s nem vette át az előző gyűjtemények minden darabját. A zsolttárok, ünnepi megemlékezések, prédikáció előtt és után mondandó dicséretes, alkalmi könyörgések és hálaadások, temetési énekek mellől elsősorban a csak tanító-oktató, moralizáló tartalmú, hosszabb-rövidebb versek szorultak ki. Így pl. a *Kérlek és intlek* . . . kezdetű, az utolsó ítéletre emlékeztető ének, amely — összehasonlítva az 1566. évi váradi, az 1569. évi Szegedi Gergely- és az 1574. évi Huszár Gál-féle énekeskönyvet — az elsőben és az utolsóban mindig azonos énekek környezetében jelenik meg, míg az 1569. évben ugyanezek közül a *Kérlek és intlek* . . . kezdetű ének hiányzik.⁴⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy ez az ének benne volt már a korábbi, 1560. évi kassai és 1562. évi debreceni gyűjteményben, s az 1566. évi váradi és Huszár 1574. évi énekeskönyve ezekből örökölte; Szegedi Gergely azonban az 1569. éviből kihagyta. Annál inkább ki kellett rekesztenie — még ha saját szerzeményéről volt is szó — a *Csuda dolgot beszélének* . . . kezdetű éneket, mert groteszkül gúnyos antik reminiscenciákat idéző fősvény-ábrázolásával ez a darab aztán végképp kiritt a gyülekezeti szent énekek sorából. Elhagyásait megkönnyíthette, hogy már a korábbi kassai és az 1562. évi debreceni kiadásban is a kötet végén, a egyes énekek között foglalt helyet, tehát amolyan függelék-ként szerepelt — amint ezt a váradi kiadás-

⁴⁵ Kiadva RMKT VIII. 9–11.

⁴⁶ Szegedi Gergely szerzőségét erősíti az a körülmény is, hogy a váradi énekeskönyvben a *Csuda dolgot beszélének* . . . kezdetű ének a függelék rész elején csupa Szegedi Gergely szerzemény között foglalt helyet (*Gyakran nekünk kellene . . . Szükség keresztyéneknek tudákozni . . . Csuda dolgot beszélének . . . Dávid prófétának imádkozásáról . . .*). Ebből arra következtettek,

ból gyanítani lehet.⁴⁶ De elhagyta utóbb ezt az éneket, mint templomi énekek közé nem valót, lutheránus szellemben szerkesztett, 1574. évi gyűjteményéből Huszár Gál is. Ezért volt kénytelen Bornemisza, az énekre utalva, annak egyetlen általa ismert kiadására, Melius Péter énekeskönyvére hivatkozni.

III.

Szegedi Gergely már három éve halott volt, amikor 1569-ben énekeskönyve Debrecenben megjelent. Vajon miért került sor viszonylag ilyen hosszú idő múlva a kötet kiadására? De előbb feleletet kell keresnünk a másik kérdésre is: vajon Szegedi elkészült-e halála előtt a szerkesztés munkájával, azaz gyűjteménye lényegében befejezett, nyomdakész mű volt-e, továbbá arra, hogy a kézirat mikor és hogyan juthatott Debrecenbe, illetve Komlós András nyomdájába?

Amióta Schulek Tibor felfedezése nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy az 1562. évi debreceni énekeskönyv beosztásában még a régiebb típusokat követte, amelyekben nem a zsoltárok, hanem a prédikáció alatt és után mondandó dicséretnek helyezkednek el a kötet élén, aligha lehet többé vitás, hogy a szakramentárius felfogásnak jobban megfelelő új rendszerű gyűjteményi kancionálét először Szegedi Gergely 1569-ben kiadott gyűjteményében valósította meg.⁴⁷ Tehát ez a kiadás nem egyszerűen az 1562. évinek bővített változata, mint ahogyan általában eddig gondoltuk. Hogy a szerkesztési újítás valóban Szegedi műve volt, annak legfőbb bizonyítékát Meliusnak e kiadvánnyal kapcsolatos magatartásában látom. Közismert dolog, hogy Debrecen teljhatalmú és szigorú püspökének tudta és engedelmével az ő székhelyén nyomtatásban semmi sem jelenhetett meg, s ha hozzájárult ahhoz, hogy három évvel Szegedi halála után egy ilyen félig-meddig hivatalosnak tekinthető egyházi kiadvány a szerkesztő nevének jelzésével láthatott napvilágot, akkor annak csak egy magyarázata lehet: maga is, mások is Szegediben látták a gyűjtemény érdemi szerzőjét.

Szegedi Gergely az énekanyag összeállításához alighanem 1564 végén vagy 1565 elején foghatott hozzá Egerben. Ugyanis valamennyi 1564 végéig írt zsoltár-parafraízát még az énekek első csoportjába, a psalmusok számszámjének megfelelő helyre osztotta be. A kötet legkésőbbi keltezésű darabja, egyúttal a gyűjtemény záróverse a *Szánja az úristen*... kezdetű ének 1566-ból való. Ezt az évszámot tekintve Szilády Áron is gondolt arra, hogy Szegedi Gergely énekeskönyvét már 1566-ban vagy 1567-ben összeállíthatta. De határozottan mégsem mert ilyen korai szerkesztés mellett állást foglalni, minthogy a kötet csak 1569-ben jelent meg.⁴⁸ Bucsay Mihály szintén úgy vélekedett, hogy a kancionálé már 1567 végén készen volt, sőt nyomdába is került, csak a debreceni nyomda működésében bekövetkezett akadályok miatt húzódtott el a kiadása.⁴⁹

A szerkesztés befejezésének időpontja — szerintem — hónapra szóló pontossággal meghatározható. A megoldáshoz a kulcsot éppen a kötet záróverse, az 1566. évi felvidéki tatárdúlásról panaszkodó siralmas ének szolgáltatja.

Ezt a rendkívül szuggesztív hatású éneket még Toldy Ferenc, anélkül, hogy állítását bármivel is bizonyította volna, pusztán a versfőkből kibetűzhető SZEGEDI FECIT EGRE...

hogy ez az egész csoport így együtt került át a korábbi kiadásokból a váradiba. Erről árulkodik a *Dávid prójéjának imádkozásáról*... kezdetű ének, amely kétszer szerepel a várad énekeskönyvben. Megvan a maga helyén a zsoltárok között (XXVIII. zsoltár), de az előző kiadások függelékéből automatikusan átvette a várad énekeskönyv szerkesztője a maga függelékébe is, nem véve észre, hogy ezt az éneket a zsoltárok rendjébe előbb már besorolta.

⁴⁷ SCHULEK TIBOR szíves közlése. Erre vonatkozó cikke sajtó alatt van, s a Magyar Könyvszemlében fog megjelenni.

⁴⁸ Szegedi Gergely Énekes Könyve 1569-ből. SZILÁDY ÁRON tanulmányával... Bp. 1893. V. lap.

⁴⁹ BUCSAY: i. m. 97.

szövegrész nyomán Szegedi Kis Istvánnak tulajdonította.⁵⁰ A magában álló Szegedi név azonban még nem jogosít fel arra, hogy a szerzőt Szegedi Kis Istvánnal azonosítsuk, annál kevésbé, mivel a XVI. században egyidejűleg több Szegedi nevű író (András, Gergely, István, Lajos, Lőrinc) is létezett. Ám Toldy számára annak idején ezek közül alighanem Szegedi Kis István, az ország határain túl is nevéssé vált reformátor és teológus volt a legismertebb. Így Toldynak még kételyei sem igen támadhattak afelől, hogy ennek a megrázó erejű éneknek csakis Szegedi Kis István lehetett a szerzője. Annál feltűnőbb, hogy a XVI. századi énekszerzők olyan kiváló ismerője, mint az éles szemű Szilády Áron, aki Toldynál már jóval többet tudott a XVI. század énekirodalmáról, Szegedi Gergely énekeskönyvét meg éppen igen alaposan áttanulmányozta, hiszen annak 1892-ben előkerült egyetlen példányáról ő készített betűhív kiadást, megfontolás nélkül elfogadta Toldynak semmivel sem igazolt nézetét. Az énekeskönyv betűhív kiadásához írt tanulmányában (1893), majd utóbb, az RMKT VI. kötetében (1896/a) leghalványabb gyanú sem merült fel benne a *Szánja az úristen*... íróját illetően és egyszerű ténynek tekintette Szegedi Kis István szerzőségét. Nem vette észre, hogy Toldy csak kinyilatkoztatott valamit, anélkül, hogy azt megfelelő életrajzi adatokkal és filológiai érvekkel bizonyította volna. Toldy és kivált Szilády tekintélye következtében egészen a legutóbbi évekig irodalomtörténetírásunkban általában az a nézet uralkodott, hogy az ének Szegedi Kis Istváné. S ezen az sem sokat változtatott, hogy Földváry László: *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez* című művében már 1898-ban Szegedi Gergely szerzősége mellett emelt szót. Véleménye szerint Szegedi Gergely, mint Németi Ferenc tokaji kapitány pártfogoltja, Tokaj vidékén lehetett szemtanúja a tatárok kegyetlenkedéseinek s ennek hatására öntötte ki keserves panaszát a *Szánja az úristen*... kezdetű énekben. Egy évvel később, 1899-ben Barla Jenő meggyőzőbben érvel Szegedi Gergely érdekében, amikor kifejti, hogy Szegedi Kis Istvánnak, aki ez időben a Csepel szigeti Ráckevén élt, semmiféle élménye nem lehetett a felvidéki tatárdúlásról, s nem írhatta, hogy „ezeket szemünkkel látván elkeseredtünk”. Így csak a tatárok pusztításának közelében, az Egerben élő Szegedi Gergely fakadhatott ki fájdalomában. Barla Jenő persze elkövette azt a hibát, hogy a versfők-adta szöveget „SzEGEDI FECIT EGREN”-nek értelmezte, vagyis az ének keletkezésének a helyét vélte belőle kiolvashatónak.⁵¹ Hiába igyekezett 1945-ben Bucsay Mihály Szegedi Gergelyről szóló munkájában Földváry László és Barla Jenő igazát támogatni, Horváth János a magyar reformáció irodalmáról készített monográfiájában (1953 és 1957.) nem találván kielégítőnek az érveket, továbbra is Szegedi Kis István műveként méltatta az éneket.⁵² Főként az akrosztichon Egren (= Egerben) kifejezésének értelmezésével nem értett egyet — amint még erre visszatérünk — valóban jogosan. Az utóbbi években aztán először a *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, 1963. évi második kiadása, majd 1964-ben a magyar irodalomtörténeti kézikönyv is már Szegedi Gergely munkái közé sorolta a tatárok rablásáról írt siralmas éneket.⁵³ Részletesebben természetesen egyik kiadvány sem térhetett ki annak indoklására, hogy az eddig általában Szegedi Kis István szerzeményeként szereplő verset miért tulajdonítják Szegedi Gergely írásának. E tekintetben még a legtöbbet a *Szöveggyűjteményben* Klaniczay Tibor által írt magyarázat árul el, amely részben megismétli Barla Jenő okfejtését, azzal a különbséggel, hogy a tatárdulás idején Szegedi Gergelyt Debrecenben lakónak véli. De van egy másik, figyelemre méltó megjegyzése is, hogy a kor legjobb irodalmi színvonalát tükröző siralmas éneket csak egy ihletett, zsoldáros-szavú, rutinos énekszerző Szegedi írhatta. Márpedig Sze-

⁵⁰ TOLDY FERENC: A magyar költészet kézikönyve. Pest 1855. 170.

⁵¹ BARLA JENŐ: Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből. ProtSz. 1899. 460–463.

⁵² BUCSAY: i. m. 90–96. — HORVÁTH JÁNOS: i. m. 273–275.

⁵³ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. köt. 1963² 296–297. — A magyar irodalom története. I. köt. Bp. 1964. 350–351.

gedi Kis István, mint énekszerző nem jelentős, Szegedi Gergely azonban korának egyik leg-
egyénibb hangú zoltár-átdolgozója.⁵⁴

Ehhez a találó észrevételhez kapcsolódva ez alkalommal szeretnék még több erősítő bizo-
nyítékot felsorakoztatni annak igazolására, hogy a *Szánja az úristen* . . . kezdetű ének Szegedi
Gergely alkotása.

Az egykorú énekeskönyvek adatai szerint hitelesen négy éneket mondhatunk Kis Istváné-
nak: *Jövel szentlélek isten; Ó mint keseregnek; Ó mindenható isten; és Hálát adok neked uristen* . . .
kezdetű.⁵⁵ Ötödiknek még talán neki tulajdoníthatjuk az 1590. évi debreceni énekeskönyv
141. lapján kiadott *Jézus születék idvességünkre* . . . kezdetű karácsonyi éneket, amelynek egy
kéziratos bejegyzés szerint Szegedi Kis István a szerzője. E négy-öt éneket ha összehasonlít-
juk a tatárok dúlásáról szólóval és Szegedi Gergely munkáival, első olvasásra is szembeszökő
az a különbség, amely Kis István verseit a siralmas énektől és Szegedi Gergely műveitől el-
választja. Ugyanakkor viszont egészen nyilvánvalóvá válik az a belső rokonság, amely a sir-
almas éneket Szegedi Gergely többi alkotásával összefűzi.

Kis István versszerző modora, énekeinek felépítése, stílusa, kifejező, alakító készsége merő-
ben más, mint a siralmas ének szerzőjéé és Szegedi Gergelyé. Kis István hitelesnek ismert
négy-öt éneke általában egészen rövid, négy-hat, a leghosszabb is mindössze kilenc strófa,
s ezekből is az utolsó szakasz kivétel nélkül doxológia. Az első éneke egy prédikáció előtti
fohászzkodás a Szentlélekhez, a második panasz-vers Krisztus ellenségei ellen, a harmadik
könyörgés az Úrhoz, hogy oltalmazza meg híveit a gonosztól, a negyedik hálaadás a török
rabságból való szabadulásért, az ötödik karácsonyi dicséret a megváltó eljöveteleért. Egy
kivételével valamennyi a templomi közösség érzelmeinek, áhítatának, kérésének rövidre fogott,
puritán hangú tolmácsolása. A világos, fegyelmezett dikció, az egyszerű, zárt struktúra az,
ami Kis István fohászait jellemzi. Amint már Horváth János felfigyelt rá — anélkül, hogy ez
a siralmas ének szerzője személyéről vallott véleményét megingatta volna — éppen a kis ter-
jedelem, s a megkomponáltság az, ami feltűnő módon megkülönbözteti Szegedi Kis István
szerzeményeit a korabeli megszokott, hosszabban és szélesebben hömpölygő, kötetlenebb
szerkesztésű énekektől.⁵⁶ És valóban, Kis István még az egyetlen személyes jellegű hálaadásá-
ban, a török rabságból való szabadulásáról írt versében is tartózkodóan szűkszavú marad. Pe-
dig ha valamikor, ezúttal az élmény közvetlen ereje igazán arra indíthatta volna, hogy rabsá-
gának szenvedéseit és a szabadulás örömeit súlyos realitáshoz képsorokban vetítse elénk. A kín-
zásokat, a tömlöc borzalmait azonban csak ez az egyetlen sor villantja fel: „Kivőd lábaimat
vas nehézségből.” Holott a szabadító gondviselés nagyságát, az öröm és hála intenzitását
még jobban kiemelhetné volna az elviselt sokféle gyötrellem felidézésével. Szegedi Kis István
azonban sohasem részletez, kerüli a hosszabb körülírásokat, az epikus színezetű mozzanatok
rajzát. Szegedi Gergely műveinek és a siralmas éneknek meg éppen ellenkezőleg: ezek a közös
vonásai. A vallásos lírának egészen más típusú képviselője Kis István, mint a *Szánja az úristen* . . .
kezdetű ének szerzője. A tatárdúlás komor rapszódiaja, amelyben a fájdalom, a panasz, a rémü-
let, a keserű önvád, a kétségbeesett reménykedés kitörései váltakoznak a nemzetpusztító
hordák kegyetlenkedéseinek szörnyű képeivel, egy Szegedi Kis Istvántól alapvetően elütő
énekszerző egyéniség nagyformátumú alkotása. Tudatos megszerkesztettséget hiába keres-

⁵⁴ Már Szenci Molnár Albert zoltárfordításának (Herborn 1607. — RMK I. 407.) előszavában
azt írja: „az soltárnak nagy része meg vagon fordítva főemberek által, kik közül az én tet-
szésem szerent legszöbbek az Szegedi Gergelyé és Sztárai Mihályé”. — Szegedi zoltár-pa-
rázisait Balassi Bálint is különösen kedvelhette. HORVÁTH JÁNOS (i. m. 277.) Szegedi egyik
hasonlatára hívta fel a figyelmet, amely utóbb Balassinál is feltűnik. De Szegedi hatása Balassi-
ra ennél sokkal erősebb és jóval több szál kapcsolja őket össze. Szegedi kifejezéseinek, szó-
képeinek, gondolatainak egész sora talál visszhangra Balassi zoltárában — részben művé-
szileg módosult, továbbfejlesztett formában. Véleményem szerint valamennyi magyar zoltár-
átdolgozó közül a legmélyebben Szegedi Gergely hatott Balassira.

⁵⁵ Kiadva RMKT VI. 3–7.

⁵⁶ HORVÁTH JÁNOS: i. m. 272.

nénk benne, a közeli szemlélő félelmes élménye kovácsolja egyetlen egésszé az ének ötven strófáját.

De nemcsak szabadabb belső konstrukciójával, mondanivalójának reális tartalmával és arányaival tér el a siralmas ének Kis István szerzeményeitől, hanem hangvételével, nyelvi fordulataival is. Szegedi Kis versmondatai szinte dísztelenül egyszerűek, gondolatfűzése lakonikusan tömör, stilisztikai alakzat, hasonlat, szókép — igaz, hogy ez időben még ritka ékesség másoknál is — nála a már idézett verssoron kívül egyszer sem fordul elő. Kifejezőkészséteiből hiányzanak az erőteljesebb egyéni színek. Szilády Áron ugyan azt mondja, hogy előadását „népies észjárás és kifejezések teszik ma is kedveltté”, de kénytelen mindjárt hozzáfűzni, hogy „az utóbbiak inkább csak a siralmas énekben találhatóak”.⁵⁷ A bizonytalankodó „inkább csak” jelzést azonban az igazságnak megfelelően ki kell igazítanom: egyedül csak a siralmas énekben található! Az ilyen szólásokat: *veszten veszni; szent igédet pökösik; hírrel is ezelőtt sem hallottuk; hogy mind az ég, az föld rájok nem szakad; egy szálát sem bánkódnak; köszívnek mondhatjuk, kinek szíve rajta nem keseredik vala; kiért isten verd torkon . . .* vagy ezekhez hasonlókat Szegedi Kisnél hiába keresünk.⁵⁸ Ellenben Szegedi Gergelynél annál inkább felfedezhetjük a rokonait: *végezést végeztek; vége hossza nincs; pokol fenekén; halálomra csikorgatja ő fogát; mint az farkas az juh után ólálkodik; azért örüljünk, mint az aratók az szép aratásban, úgy vígadozzunk, mint az vitézek az elnyert prédában; az pallérnak nehéz igáját nyakunkból kivoná . . .* stb.⁵⁹ Tehát a stílusjegyek is arra mutatnak, hogy a siralmas ének édestestvére Szegedi Gergely műveinek, de nem illik bele Kis István munkáinak sorába.

Az ének intonációjának és rímképletének vizsgálata megint csak Szegedi Gergely szerzőségéhez vezet. Eddig úgy tudtuk, hogy Szegedi Pap Benedek kassai polgar XXVI—XXVII. zsoldár nyomán írt *Bánja az úristen . . .* kezdetű éneke a *Szánja az úristen . . .* hatására készült, egyazon strófa-képlet szerint.⁶⁰ A két ének első versszaka alig néhány kifejezésben tér el egymástól:

Bánja az úristen az sok nyomorúságot,
A keresztyéneknek esett nagy bosszúságot,
Noha most eltűri, de el nem szenvedti,
A sok méltatlanságot.

Szánja az úristen híveinek romlását,
Az ő fiainak, leányinak rablását,
Noha most eltűri, de el nem szenvedti
Nagy szidalom vallását.

Az irodalomtörténészek figyelmét azonban elkerülte a kassai városi jegyzőkönyvekből 1911-ben közzétett bejegyzés, amely szerint Szegedi Pap Benedek 1564. szeptember 19-én már nem volt az élők sorában.⁶¹ Így tehát a *Bánja az úristen . . .* kezdetű ének, akár ha Szegedi Pap Benedek maga írta, akár ha az ő nevére szerezték, nem készülhetett az 1566-ban keltezett *Szánja az úristen . . .* példájára, hanem éppen megfordítva kellett történnie.

Kérdés most már, hogy Szegedi Pap Benedeket és az általa szerzett éneket melyik Szegedi ismerhette közelebbről. A *Bánja az úristen . . .* kezdetű ének ui. nemigen lehetett közismert, mert csak későn, Bornemisza 1582. évi énekeskönyvében jelent meg először. Szegedi Kis Istvánra aligha gondolhatunk, mert neki Kassával és a Felvidékkel semmiféle kapcsolatáról nem tudunk. De szóba jöhet a két másik Szegedi: Szegedi Lőrinc és Szegedi Gergely. Arról ugyan nincs hírünk, hogy Szegedi Lőrinc magyar nyelvű éneket írt volna, de Vittenbergából 1564-ben hazatérése előtt két latin verses zsoldár-átdolgozását (LI. és CXXXVIII.) többek között annak a Szegedi Pap Benedeknek ajánlva adta ki, aki neki is, mint korábban Szegedi

⁵⁷ RMKT VI. 285.

⁵⁸ RMKT VI. 8—14.

⁵⁹ RMKT VI. 209—236.

⁶⁰ Szegedi Pap Benedek éneke kiadva RMKT VI. 239—242. — A zsoldár-parafraíz annyira Szegedi Gergely stílusára emlékeztet, hogy szinte kételkedés nélkül Szegedi művének mondanám — ha a gondolati és kifejezésbeli rokonságon kívül egyéb életrajzi és filológiai érveim is lennének Szegedi Gergely szerzősége mellett.

⁶¹ KEMÉNY LAJOS: Pap Benedek és Huszár Gál életéhez. ItK 1911. 493. (1564. Antonius Pap, frater germanus Benedicti olim Pap, ius civitatis est consecutus feria tertia ante Mathei apostoli, qui fuit die 19 Septembris 1564.)

Gergelynek is mecénása volt.⁶² Magyar műve csak egy ismeretes: a *Theophania* című iskoladráma fordítása.⁶³ Hazajövetelének évében valahol Kassa — Tokaj — Eger tájékán kellett prédikátorkodnia, mert Szegedi Gergely is közeli kapcsolatban volt vele, miként azt VII. zoltár-parafrazisa tanúsítja, amelyet Szegedi Lőrinc nevére szerzett 1564-ben.⁶⁴ E parafrazis a méltatlanul száműzöttet vigasztalja. A 16—17. versszakában arra történik utalás, hogy Szegedi Lőrincet, úgy látszik nem sokkal hazatérése után lelkészi tiszttségéből elmozdították, ami igen könnyen megeshetett, hiszen köztudomású, hogy ezekben az években Kassa—Eger—Tokaj vidékén a lutheránus főurak (Alaghy János, Perényi Gábor stb.) és városok (Kassa) elzavarták birtokaikról azokat a lelkészeket, akikről kiderült, hogy szakramentárius nézeteket vallanak. Ez a sors érthető Szegedi Lőrincet is, és kényszerítette őt arra, hogy a Tiszántúlon keressen magának működési területet. Nem valószínű tehát, hogy az 1566. évi tatárdúlás még a Felvidéken érte, annál kevésbé, mert 1567-ben már hiteles adatokkal bizonyíthatóan békési pap volt, s így nem lehetetlen, hogy 1565—66-ban is itt vagy ezen a tájon lelkészkedett.⁶⁵

Ezeket meggondolva, hitelt érdemlően a felvidéki tatárdúlás közelében csak egyetlen énekszerző Szegedi élt, Szegedi Gergely Egerben, akinek ismernie kellett Szegedi Pap Benedek *Bánja az úristen* . . . kezdetű énekét. Elgondolkoztató viszont, hogy ha ismerte, sőt a siralmas ének első szakaszát ennek mintájára formálta meg, akkor miért nem vette fel Szegedi Pap Benedek zoltár-parafrazisát énekgyűjteményébe, amikor az általa oly fontosnak tartott zoltárok sorozatából a XXVI. és XXVII. psalmus amúgy is hiányzott. Ennek magyarázatát alighanem abban kereshetjük, hogy Szegedi Gergely emlékezett ugyan Szegedi Pap Benedek szerzeményére, annak egy része, főként első szakasza elevenen élt benne, de a teljes szöveg nem volt a birtokában. Annak kéziratát nem is tudta megszerezni, s a szerzőtől sem kérhette el, mert amikor énekeskönyvét szerkesztette, Pap Benedek már halott volt.

A *Bánja az úristen* . . . és a siralmas ének versformája nem új ugyan, de a ritkábban használtak közé tartozott. (6/7, 6/7, 6/6, 7). Ami új bennük — s ezekben az években még egyedül csak Pap Benedeknél és Szegedi Gergelynél fordul elő — az a visszatérő rím (a a b a), amelyet datálhatóan először egy más strófaképletű énekében (LXXI. zoltár) Szegedi Gergely alkalmazott 1563-ban.

Az énekeskönyvet aligha lehetett volna 1566-ban frappánsabban lezárni, mint az akkor éppen aktuális, tatárdúlásról szóló siralmas énekkel. Nemcsak Szegedi szerzeményei közül emelkedik ez ki, hanem az egész gyűjteménynek is legnagyobb darabja. Szegedi egyébként összesen 14 énekkel szerepel a kötetben. Ezek közül kilenc zoltár-parafrazis. (Szilády Áron a RMKT VI. kötetében egy tizediket is neki tulajdonít, a CXXII. psalmus fordítását. Ez a rövid, ötszakaszos ének azonban semmiképpen sem lehet Szegedié, annyira elít az ő parafrazisainak felépítésétől, stílusától, kifejezésformáitól.⁶⁶ Inkább lehetne Szegedi Kis István műve.) Továbbá egy karácsonyi, egy úrvacsoráról szóló, egy prédikáció utáni, egy szentegyházbeli énekét annak okairól, hogy miért ostromozza az isten a magyarságot és végül a tatárok rablásáról írt panasz-versét tartalmazza még a gyűjtemény. Szegedi énekeskönyvében eredetileg talán minden szerzeményét nevének kezdőbetűivel akarta megjelölni. Három ének címe mellől azonban lemaradt a G. SZ. (= Gregorius Szegedi) monogram. A kezdőbetűk elhagyásában azonban semmiféle szándékosságot nem lehet felfedezni. Nem csak olyankor vannak kitéve, ha a versfők nem árulnak el semmit, vagy ha az ének más nevére készült. Előfordul, hogy akkor is van monogram, amikor a versfők a szerző nevét tartalmazzák. Az elmaradás sorrendjében

⁶² RMK III. 4806.

⁶³ Kiadva *Régi magyar drámai emlékek*. I. Szerk. KARDOS TIBOR. Bp. 1960. 723—789.

⁶⁴ RMKT VI. 371—374.

⁶⁵ RÉVÉSZ IMRE: A magyar református egyház története. I. Debrecen 1938. 238.

⁶⁶ Már Császár Ernő sem érezte Szegedi Gergelyének. (A magyar protestáns zoltárköltészet a XVI. és XVII. században. ItK 1902. 313.) Császár Ernő hibásan tulajdonít összesen 9 zoltárt Szegedinek, megfelelkezik ugyanis a Szegedi Lőrinc nevére írt VII. zoltárról.

sem található semmiféle következetesség. Először a 81. lapon, a *Szent Ezsaiás így ír* . . . kezdetű ének mellől hiányzanak a kezdőbetűk, de utána megint kétszer is szerepelnek, hogy az utolsó két Szegedi-versnél, a 181. és 216. lapon ismét eltűnjenek. A monogram elmaradásának tehát az lehet az oka, hogy vagy még Szegedi elfelejtette néhány esetben azokat kiírni, vagy a másolók illetve szedők kezén sikkadtak el.

A monogram a síralmas ének címe után is hiányzik, s így a szerzőség kérdésében csak a versfők igazítanak útba. Szegedi Gergely gyakran él az akrosztichonnal, énekeinek kétharmad részében a versfők értelmes szöveget adnak. Saját nevét azonban csak öt ének versfőibe szőtte bele: a *Csuda dolgot beszélének* . . . kezdetűbe csak a keresztnévét (Gregorius); három másik, korai (azaz 1562 előtt írt) éneke egyikébe, a *Szent Ezsaiás így ír* . . . kezdetűbe csak a vezetéknévét (Szegedinos); a *Gyakran nekünk kellene* . . . és a *Szükség keresztyéneknek tudakozni* . . . kezdetűbe pedig a teljes nevét (Gregorius Szegedinos, illetve a Szegedinos Gregorius alakban); a síralmas énekbe viszont megint csak a vezetéknévét, de ezúttal magyaros formában (Szegedi). További öt énekében annak a neve szerepel, akiére az éneket írta (Dezkaé ez ének⁶⁷; Benedictus Pap; Vramnak Németinek éneköm; Szegedi Lerinc; Mágócsi Gáspár). A tatárdúlásról szóló ének versfőinek Szegedije már csak azért is inkább lehet azonos az akrosztichont gyakran alkalmazó Szegedi Gergellyel, mintsem Szegedi Kis Istvánnal, mert az utóbbi hiteles énekeiben az akrosztichonnak soha semmiféle formáját nem alkalmazta.

A síralmas ének versfőinek szövegét eddig kétféleképpen értelmezték. Szilády Áron ugyan határozottan nem foglalt állást, de a betűsornak SZEGEDI FECIT EGRE tagolásából arra következtethetünk, hogy azt latin nyelvűnek fogta fel.⁶⁸ Horváth János is ezen a nézeten volt. Szerinte a „fecit” után következő szó is latin (aegre = nehéz szívvel, fájdalmasan, betegen)⁶⁹ Mások viszont — főleg, akik Szegedi szerzőségét igyekeztek bizonyítani — az EGRE helyesebben a következő versfő betűjét is hozzáolvasva EGREN szót Eger város neve régi helyhatározóragos alakjával azonosították. Kétségtelen bizonyítékát látván ebben Szegedi Gergely szerzőségének, minthogy Szegedi Kis Istvánnak semmi köze nem volt Egerhez, Szegedi Gergelynek azonban igen.⁷⁰ Sőt, Szegedi Kis István éppen 1566-ban, Ráckevéről a Baranya megyei Decsre látogatott el, hogy a hosszas és elkeseredett perben álló Eszéki István és Veresmarti Illés püspököt összehívja.⁷¹

Bármennyire is csábító volna igazat adnom azoknak, akik a „Szegedi csinálta Egerben” értelmezés mellett kardoskodnak, ezt mégsem tehetem. Azt hiszem, Horváth János jól látta: az akrosztichont aligha állították össze magyar és latin szavak keverékéből. Megkísértem a versfők további — látszólag értelmetlen betűsorát — vallatóra fogni. Kiderült, hogy a versfők szövege az „egre” szó után is folytatódik, mégpedig latin nyelven. Mindössze három-négy betűt kell az elrontott akrosztichonban kiigazítani. Az értelmet adó teljes szövegrész tehát: SZEGEDI FECIT EGRE NN MENS MAAN . . . Nyilván nem kerül nagy fejtörésbe, hogy a három utolsó elrontott szó IN MENSE MAII lehetett.⁷² A síralmas éneket eszerint Szegedi csinálta nehéz szívvel (esetleg betegen?) május havában.

⁶⁷ Eddig még senkinek sem sikerült kiderítenie, hogy ki lehet ez a „Dezka”? Úgy sejtem a nevére írt ének még Debrecenben keletkezett. Talán az ottani (esetleg szegedi eredetű?) polgárok között kellene keresni e név viselőjét.

⁶⁸ RMKT VI. 286.

⁶⁹ HORVÁTH JÁNOS: i. m. 505. A 273. laphoz írt jegyzetében.

⁷⁰ L. BARLA JENŐ és BUCSAY MIHÁLY idézett munkáit.

⁷¹ RMKT VI. 280.

⁷² A hibás versfők igen könnyen kiigazíthatók. A 61. sor: Nagy sírván anyjoknak az gyermekek kiáltanak; javítva Így sírván. — . . . A 85 sor: Nagy vereségekkel kegyetlenül kínozzák; javítva: Ezért vereséggel . . . — A 97. sor: Az isten ígését elunták vala; javítva: Istennek . . . — A negyedik (101. sor) hibás versfő javítása el is hanyagolható, noha a MAII szót helyesen két i-vel kell írni, de az akrosztichonokban a betűkettőzésekre általában nem szoktak tekintettel lenni.

De vajon nem pusztá agyrém-e, van-e valami realitása annak, hogy Szegedi már 1566 májusában megírhatta énekét? A kérdés megoldásához megint csak Kovacsóczy feljegyzései segítettek hozzá. 1566 június haváról szóló szakaszában több lapon át (75b—77b lap) számol be a tatárok pusztításairól és kegyetlenkedéseiről, helyenként még hajmeresztőbb részletekről tudósítva, mint Szegedi. Márpedig, ha Kovacsóczy, aki ez időben valószínűleg Forgách környezetében tartózkodott talán Bécsben vagy Pozsonyban, június folyamán már tájékozott volt a Schwendi Lázár főkapitány Kassa alatt gyülekező seregének táboráig száguldó tatár hordák embertelen gaztetteiről, mennyivel korábban kellett minderről tudnia Szegedi Gergelynek, aki Egerben, az események közelében élt.

A tatár seregeknek csak egyik része jött a nyár elején az Alduna felől a török előhadakkal Szolimán 1566. évi hadjáratának támogatására. Másik részük még tavasszal, a Kárpátok hágóin át Máramaros és Ung felől tört a Felső-Tisza vidékére és a Sajó s a Hernád mentén csaknem Kassáig rabolták végig a környéket.⁷³ Mágócsy Gáspár, mint a közeli Eger kapitánya, nyilván figyelemmel kísérte a tatárok minden mozdulatát, a menekültek pedig gyorsan híret vitték Egerbe a falvak és mezővárosok felprédálásának s az elhurcolt tízezrek keserves szenvedéseinek.

Így hát Szegedi Gergely valóban megírhatta már májusban a siralmas éneket, s ebből arra következtetek, hogy az 1564 után megkezdett énekeskönyv szerkesztésével 1566 első negyedében már elkészült és azt a *Szánja az úristen* . . . kezdetű, szomorúan aktuális panaszával le is zárta. Ha pedig a gyűjtemény ily korai befejezésével kell számolnunk, akkor nem sok valószínűsége van annak a máig elfogadott nézetnek, hogy Szegedi a saját énekeskönyvének összeállításához felhasználta az 1566-ban kinyomtatott váradi kancionále anyagát. Nagymérvű tartalmi egyezésük — véleményem szerint — közös forrásukból, az 1562. évi debreceni énekeskönyvből következik, valamint abból a körülményből, hogy újabb darabjaikat jórészt szükségképpen azonos körből és azonos területről gyűjtötték.

Szegedi Gergely énekeskönyve nyomdába kerülésének időpontjáról nincsenek adataink. Elképzelhető, hogy ő maga juttatta még 1566-ban annak kéziratát Debrecenbe, de az sem lehetetlen, hogy eredetileg Eger és a környékbeli gyülekezetek számára állította össze kéziratot kötetét, és az csak később, ki tudja hanyadik másolatban jutott el Debrecenbe. De akár még 1566-ban, akár utóbb került is Debrecenbe, azt szinte biztosra vehetjük, hogy ha már megvolt, akkor használták is. Legfőképpen azért, mert rendszerében, de részben énekanyagában is jobban megfelelt a Melius-féle szakramentárius irányzatnak, mint a váradi énekeskönyv. Minthogy pedig kinyomtatása, nyilván nem szándékosan, hanem a debreceni nyomda működésében éppen 1566 és 1569 között bekövetkezett zavarok miatt elhúzódott, szinte természetesnek kell tekintenünk, hogy Szegedi kéziratáról időközben több másolat is születhetett, s 1569-ben a kiadás szövegének szedése már nem Szegedi Gergely sajátkezűleg írt kötetéből történt.⁷⁴

⁷³ Szolimán 1566. évi magyarországi hadjárata már az év elején elhatározott dolog volt. A krími és déloroszországi tatárok még a tél folyamán megkapták a szultán parancsát, hogy részben Szófia alatt gyülekezzenek és itt csatlakozzanak Szolimán előhadához, más részük viszont Erdélyt megkerülve keletről törjön a Kárpátok hágóin át tavasz elején a Miksa fennhatósága alatt levő magyar területre, hogy a keleti részek királyi seregeit lekössék és János Zsigmond hadműveleteit támogassák.

⁷⁴ 1563-tól Török Mihály volt Debrecen nyomdása. Úgy látszik, beteges ember lehetett, mert már 1564-ben ott dolgozott Hoffhalter Rafael is, aki azonban 1565 augusztus–szeptember táján Váradra költözött. Melius *Szent Jób könyvének fordítása* (RMK I. 58.) is Váradon jelent meg. 1566-ból semmiféle debreceni nyomtatványt sem ismerünk. (Melius *Szentháromság*ról szóló művének 1566. évi kiadása téves feltételezésen alapult.) 1567-ben Török neve felbukkan ugyan két rövid kiadványon (*Debreceni hitvallás magyar és latin kiadása*, RMK I. 60. és II. 104.), hogy aztán végképp eltűnjék. Melius *Szent János jelenéseiről írt prédikációi* is 1568-ban Váradon jelennek meg (RMK I. 69.), s ebben arról panaszkodik, hogy az isten a nyomtatást is a mi országunkban megfogyatkozttá. Sőt még 1569. április 27-én Bullingerhez intézett levelében is azt írja, hogy a mi vidékünkön hiányoznak a tanult és megbízható könyv-

Az elképesztően sok és kétségtelen sajtóhiba mellett ugyanis egynémely szövegromlás és akrosztichon-rontás — úgy tűnik — nem annyira a szedők, mint inkább a másolók rovására irandó.

A kinyomtatott énekeskönyv azonban szerkezetét, énekállományát tekintve, lényegében megőrizte Szegedi Gergely eredeti gyűjteményének rendjét és anyagát. Akárki volt is Szegedi énekeskönyvének nyomdába adója (maga Melius vagy más?), az kétségbevonhatatlan, hogy annak kiadása — amint már említettem — Debrecen Péter pápájának tudta és engedelmével nélkül meg nem történhetett. Ha pedig ez így volt, akkor bennem legalábbis alapos kételyek merülnek fel az iránt, hogy Szegedi Gergely és Melius között esetleg hittani felfogásbeli, vagy hatalmi kérdésekben nézeteltérések lettek volna, s Szegedinek ezek miatt kellett 1562 után Debrecenből távoznia, amint ezt Bucsay Mihály gyanítja.⁷⁵ Melius hitelvekben nem ismert tréfát, s a hatalomból sem engedett. Ha ellentétek lettek volna közöttük, Melius semmiképpen sem járult volna hozzá ahhoz, hogy Szegedi énekeskönyve Debrecenben megjelenjék, vagy legalábbis nem tűrte volna, hogy az Szegedi Gergely névjelzésével lásson napvilágot. De nem ez történt. Vajon miért?

Bucsaynak azt a föltevését, hogy Szegedi a közte és Melius között kiobbant feszültség miatt hagyta el Debrecen, nem tudom elfogadni. Maga is bevallja, hogy „hittani felfogásban, a fennmaradt, Szegedi Gergelyre nézve szegényes adatok alapján” nem tud ellentétet kimutatni a két debreceni lelkész között.⁷⁶ A bizonyítékokat ehhez Szegedi zsoldár-parafraízisaiból véli kiolvashatónak. Persze — amint maga mondja — mindezt csak feltevésként kockáztatja meg, de végül is habozás nélkül ezekre építi fel a kontroverziákat. A módszer ellen alapjában véve nem volna kifogásunk, a baj azonban ott van, hogy valamennyi bizonyítékát olyan énekekből idézi, amelyeket Szegedi mások nevére szerzett. Már Horváth János vitába szállt Bucsayval, amikor azt írta: „Kérdés: ami ezekben személyes megnyilatkozásnak tetszik, (mint-hogy a zsoldár eredetijében nincs meg) az-e valóban, s ha az, kire vonatkozik, Szegedi Gergelyre-e, vagy akinek a nevét a versfőkébe foglalta?” Horváth János még annak a lehetőségét sem véli elfogadhatónak, hogy az ilyen betoldások életrajzi adatok kikövetkeztetésére alkalmasak volnának.⁷⁷ Tüzetesebben egybevetve azonban az akrosztichonokban szereplő személyek életrajzát az énekek tartalmával, arra a meggyőződésre kellett jutnom, hogy azok nagyon is szoros kapcsolatban vannak egymással, de az allúziók sohasem a szerzőre, hanem mindig a versfőkben megnevezett személyek életének körülményeire vonatkoznak.

Így a Németi Ferenc tokaji kapitány ajkára adott LXXI. zsoldár-parafraízisban ezeket olvashatjuk: *Mert megindult ellenségünk . . . hogy még hírünk se maradjon meg . . . Pártütést, támadást mond felőlünk . . . Az mi felnevelt fiaink . . . vénségünkre szolgálatunkat lásd mivel fizetik . . . Mind tüzzel és fegyverrel vannak rajtunk . . . ránk támasztottanak nagy urakat . . . hogy kikergessenek országunkból . . . Tudjuk, az kik velünk voltak, most már reánk ugyanazok támadtak . . .*

A „pártütés” és „támadás” vádjához természetesen semmi köze sincs Szegedinek, de annál inkább Németi Ferencnek, akit pártütőnek, hűtlen lázadónak nevez még Istvánffy Miklós is, amiért 1557-ben Izabella mellé állott.⁷⁸ Tokaj Serédi György birtoka volt, ő helyezte abba kapi-

nyomtatók. (Görcsöni Ambrus Máttyás király históriájának 1568. évi debreceni kiadása szintén téves feltételezésen alapult.) Komlós András — úgy tűnik — csak 1569 közepe felé kezdte meg könyvnyomtatói működését Debrecenben. (Vö. GULYÁS PÁL: i. m. 127—158. — BENDA KÁLMÁN — IRINYI KÁROLY: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961). Bp. 1961. 18—58. és 323. — FITZ JÓZSEF: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. II. A reformáció korában. Bp. 1967. 188—206., 209—216.)

⁷⁵ BUCSAY: i. m. 77—81.

⁷⁶ BUCSAY: i. m. 80.

⁷⁷ HORVÁTH JÁNOS: i. m. 278.

⁷⁸ ISTVÁNYFI MIKLÓS: Magyarország története 1490—1606. Ford. Vidovich György. Debrecen 1867. 427—506. — BUDAI FERENC: Magyarország polgári históriájára való lexikon. Nagyvárad 1804—1805. II. 745. és III. 325.

tálynak Németit, s halála előtt megtette Serédi István gyámjának is. Németi azonban ura halála után, hogy Tokajt megtarthassa magának, Izabella hűségére esküdött, amiért Habsburg oldalon árulónak minősítették s a Miksa pártján levő főurak tűzzel-vassal pusztították Németi birtokait. Utóbb még saját sógora, Balassi Menyhárt is — akivel pedig egy ideig együtt voltak Izabella mellett — üldözői sorába szegődött s legádázabb ellensége lett. 1565-ben, amikor a tokaji várat Báthori András, Zay Ferenc, Perényi Gábor és Balassi Menyhárt ostrom alá fogta, puskagolyó sebezte halálra.

A LXXI. zsoltár záró szakaszára már Dézsi Lajos is felfigyelt.⁷⁹ Ebben ez olvasható: „Szent Dávid az soltár könyvben Absolon fia előtt futtában így könyörge mint írván vagon”. Dézsi hozzáfűzi: „Szinte hajlandók volnánk ebben is valami célzatosságot keresni, t. i. ez [az ének] csakhamar azután készült, hogy Németi [1562-ben] Hadadnál vereséget s üldözői (sógora) elől futtában Szentjóbíg meg sem állt.”

Az elmondottakhoz azt hiszem nem kell kommentár, a szemelvényekből és a vázlatos életrajzi adatokból így is világos, milyen szorosan fonódik össze az ének szövege Németi életének 1557 és 1562 közötti eseményeivel.

De ugyanezt állapíthatjuk meg az 1564-ben, Mágócsy Gáspár nevére szerzett XXXIV. zsoltár-parafrazisról is. Amint már szó volt róla, Mágócsy 1562-ben, a szerencsétlen füleki kaland alkalmával, sebesülten török fogságba esett. Őt azonban meglepő módon nem hurcolták Bebek Györggyel együtt Szolimán foglyaként Konstantinápolyba — amint ez a főrabokkal, akik a szultánt illették, történni szokott. Súlyos váltság ellenében ugyan, de még ugyanazon év szeptemberében kiszabadult a törökök karmai közül.⁸⁰ Nos, a Mágócsy nevére írt zsoltár-parafrazisnak legfőbb témája éppen a fogság és a szabadulásért mondott hálaadás: *Csudaképpen isten megszabadítá, noha egy kevéssé magának hagyá . . . az én hitemet akkoron próbáltad, az fogságot mikor reám bocsátád . . . elhittem hogy velem vagy fogságomban, kit most látok megszabadulásomban . . . reménysége kinek istenben leszen, semmi rettegése annak nem leszen . . . istennek reá nagy gondja leszen.*

Szegedi ebben az énekben is annak a sorsáról beszél, annak a nevében hálálkodik, akinek a számára a zsoltárt írta. S hogy mennyire a személyre szabottan egyéni jellegű minden egyes ilyen műve, az nemcsak a két nemes úrnak szerzett énekéből tűnik ki, hanem még inkább, ha emezeket a kereskedő-polgár Szegedi Pap Benedek és a prédikátor Szegedi Lőrinc szájába adott zsoltár-átdolgozásokkal összehasonlítjuk.

Ha nem tudnánk, hogy a CXII. zsoltárt kinek a számára írta át, az énekbe foglalt jámbor, jómódú tözsér jellemvonásaiból azonnal kiviláglik, hogy ez az ének csak egy városi kereskedő-polgár részére készülhetett.⁸¹ Az ének így írja le ezt az istenfélő embert: *Bőség, gazdagság ő házánál leszen, isten áldása háza népén leszen . . . kevésből neki mindenkor sok leszen . . . igen táplálja ő a szegényeket . . . gazdagságában fel nem fuvalkodik, kárvallásában ő nem bosszonkodik . . . tudja micsoda az ő hivatalja, háza népére szorgalmatos gondja . . . Pusztaságáról ő szentegyházának, nagy szűk voltáról az hű tanítóknak, fő gondot visel . . . Marháját adja igazán és veszi, azzal jószágát szaporóvá teszi . . .*

Kell-e több bizonyosság, hogy a pályatársának, Szegedi Lőrincnek nevére szerzett énekében sem kereshetünk a szerző, Szegedi Gergelyre vonatkozó utalásokat, amint azt Bucsay tette. Amikor az előzőkben már Szegedi Lőrinc Kassa—Eger—Tokaj környéki működésének epizódját próbáltam földeríteni, az ő nevében szóló VII. zsoltárba szőtt életrajzi adalékokból csak

⁷⁹ RMKT VII. 369.

⁸⁰ BUDAI FERENC: i. m. II. 611—612. — TAKÁTS SÁNDOR: i. m. 80.

⁸¹ Szegedi Pap Benedekre vonatkozó életrajzi adatokat I. KEMÉNY LAJOS: i. m. ItK 1911. 485—493.

Lőrinc prédikátor sorsára merhettem következtetni. A számkivetésre induló Dávid zoltár-szövegéhez fűzve ugyanis ilyeneket olvashatunk:⁸²

Én ellenem tanácsot végeztetek,
Hogy uram haragját rám ingereljétek,
Hogy csak ti magatok uralkodjatok,
De gondolatokban megsalaltoktók.

Hiszem azt én hogy ha isten akarja
Az előbbi tisztemet megadhatja,
Ha kediglen ő feisége azt mondja:
Nem kellesz, — ám legyen úgy mint akarja.

Ki méltatlan szenved bosszút éltében,
Azt vigasztalja Dávid ez énekben.

Ezek a zoltár-parafrázisok egytől egyig arról tanúskodnak, hogy azokban a szerző nem önmagáról beszél, hanem mindig az nyilatkozik meg bennük, akinek a nevét a versfőkbe foglalta. Véleményem szerint tehát Bucsay nem járt jó nyomon, amikor a zoltár-parafrázisokból Melius és Szegedi ellentétének és az utóbbi Debrecenből való távozásának okait ezekben vélte felfedezni. Én más okát sejtem annak, hogy Szegedi 1563-ban miért hagyta el Debrecent.

Mindenképpen feltűnő, hogy az a Szegedi, aki Eperjesen és Kassán tüzes, magával ragadó prédikációkat mond, vitatkozni is hajlandó, Debrecenben egyre visszavonultabb lesz. Az Arany Tamással folytatott vitán még jelen van, de részt nem vesz benne. A későbbiekben már meg sem jelenik. 1562 után pedig, hivatalos egyházi munkakörben hallani sem lehet róla. A visszahúzódnak okát, Kovacsóczy Farkas sorainak ismeretében — aki döbbenet jegyzi fel az alig harminc éves Szegedi Gergely hirtelen és idő előtti halálát — inkább abban keresem, hogy a fiatal prédikátort valamiféle betegség (talán a tüdővész) támadta meg s ez kényszerítette csendesebb, szerényebb munkára. Nem bírta a városi egyházi feladatokkal járó fáradságokat, s már 1558-ban ezért választották mellé lelkésznek Melius Pétert. S lehet, hogy betegsége miatt nem vállalta el 1563-ban a kolozsváriak meghívását sem, az ottani prédikátori állásra. (Nem lehetetlen, hogy a siralmas ének versfőiben a „fecit egre” kitétel is arra utal, hogy énekét beteg írta.) Elapadó erejét érezve önként keresett nyugalmasabb működési területet valamelyik főúri pártfogó udvarában. Otthont előbb alighanem Tokajban, Németi Ferencnél talált, majd 1564 őszén Egerben, Mágócsy Gáspár környezetében.⁸³ Énekeket szerzett és énekeskönyvet szerkesztett, így lobbant el ifjú élete egyházának és nemzetének szolgálatában. S Melius, egykori paptársára emlékezve, három év múlva is tiszteletben tartotta annak művét és az énekeskönyvet Szegedi Gergely névvel, változatlanul bocsáttatta a világ szeme elé.

⁸² RMKT VI. 373—374.

⁸³ Szegedi Gergely sem Tokajban, sem Egerben nem volt községi, illetve városi szolgálatban. Mindkét helyen a várkapitány udvarához tartozhatott. Egerben ez idő tájból ismeretes pl., hogy a városi lelkész tisztségét Szikszai Hellopeus Bálint töltötte be.

LES NOTES DE FARKAS KOVACSÓCZY ET GERGELY SZEGEDI

C'est dans la collection de manuscrits de la Bibliothèque Nationale Autrichienne, parmi les oeuvres nouvellement insérées, que l'auteur a trouvé les notes de Farkas Kovacsóczy que celui-ci avait faites en 1563—1567 (COD. SN. 1912.). Ces notes en langue latine sont très intéressantes ne fût-ce que pour l'absence jusqu'ici ressentie des données authentiques sur la période antérieure à 1571 de la vie de Kovacsóczy, plus tard chancelier de la Transylvanie. Les notes contiennent, entre autres, une sorte de journal (fol. 62a — 95a) dont il apparaît que Kovacsóczy a séjourné au mois de novembre-décembre de 1566 à Eger. Il fait mention dans ces notes de ce que le 20 décembre „Gregorius Zegegy concionator, homo eruditus obiit”. Or, ce Gergely Szegedi n'était autre que l'auteur de chants et rédacteur d'un recueil de chants et qui, en 1569, a publié un *Cantionale* à Debrecen. Nous apprenons encore des mémoires de Kovacsóczy que Gergely Szegedi mourut «d'une mort subite et prématurée», «vix trigesimum annum attingerat».

D'après les données authentiques de Kovacsóczy, l'auteur modifie sous plusieurs aspects nos connaissances que nous avions sur l'oeuvre (de prédicateur, d'auteur de chants et de rédacteur d'un recueil de chants) de Gergely Szegedi, mais, sous ce rapport, il jette un jour nouveau sur beaucoup d'autres problèmes de l'art du chant, de la rédaction et de publication des recueils de chants protestants également.

Selon toute vraisemblance, c'est au commencement de 1565 que Gergely Szegedi s'était mis à rédiger son recueil de chants à Eger, et a fini le travail de la rédaction au printemps de 1566. Il a clos le recueil de chants par une plainte qu'il avait écrite, au mois de mai de la même année, sur la dévastation de la Haute-Hongrie par les Tartares. Ce chant était censé, durant longtemps, d'être l'oeuvre de István Szegedi Kis. Il semble que le recueil de chants de Gergely Szegedi ne pût paraître qu'en 1569, du fait des troubles de fonctionnement de la presse de Debrecen, entre 1565 et 1569.

Des interpolations de caractère personnel des paraphrases de psaumes de Gergely Szegedi qui ne peuvent être retrouvées dans l'original des psaumes, d'aucuns tiraient la conclusion que l'auteur de chants avait eu des controverses avec le surintendant Péter Melius et c'est pour cela qu'il dût quitter Debrecen en 1563. Mais, l'auteur constate que ces interpolations ne se rapportent pas à Gergely Szegedi, mais toujours à la vie de ceux (Ferenc Némethi, Gáspár Mágócsy, Benedek Pap, Lőrinc Szegedi) pour qui Szegedi fit ses remaniements de psaumes. De tout cela on ne peut pas donc conclure qu'il y ait eu des controverses entre Melius et Gergely Szegedi. Il est beaucoup plus probable que Gergely Szegedi ait été atteint d'une maladie quelconque (la tuberculose), et c'est pour cela qu'il a été contraint d'échanger son poste de pasteur de ville contre un poste plus calme d'un prédicateur de cour.